

บทที่ 1

บทนำ

1 ความสำคัญของปัญหาในการศึกษา

งานศึกษาการสะสมทุนแบบใหม่ของระบบทุนนิยมที่ใช้วิธีการแบ่งส่วนการผลิตสินค้าขอย่อยไปตามประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2513 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจโลกตกต่ำ และมีการแข่งขันทางการผลิตกันสูง โดยเฉพาะนับตั้งแต่ปี 2516 Pineda-Ofreno (1988) Gray (1990) และ Ong (1991) ได้กล่าวถึงระบบรับเหมาช่วง (subcontract) ว่าเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพของระบบทุนนิยม ในการที่จะเข้าถึงแรงงานที่อยู่ตามพื้นที่ห่างไกลจากเขตอุตสาหกรรมการผลิต และสามารถหาประโยชน์ได้จากแรงงานที่มีอยู่หลากหลายระดับทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท โดยการนำสินค้าที่ใช้ขั้นตอนการผลิตอย่างง่ายและอาศัยแรงงานเข้มข้นมาแจกจ่ายยังแรงงานเหล่านี้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง (แม่บ้าน) เด็ก และคนชรา ผู้ซึ่งไม่สามารถเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในระบบตามโรงงานได้ แรงงานที่ระบบการจ้างงานแบบโรงงานไม่สามารถดูดซับไปใช้ประโยชน์เหล่านี้จะเป็นเป้าหมายของระบบการผลิตแบบรับเหมาช่วงที่ต้องการแรงงานไร้ฝีมือมาทำการผลิต เนื่องจากอำนวยประโยชน์แก่ทุนนิยมในหลายทาง เช่น เกิดแรงงานในอุตสาหกรรมพื้นบ้าน ซึ่งได้ค่าจ้างต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำและไม่ได้รับการคุ้มครองตามที่กฎหมายกำหนด แรงงานพื้นบ้านเหล่านี้ถูกใช้เป็นเครื่องมือต่อรองกับแรงงานรับจ้างในเมืองที่เรียกร้องค่าแรงเพิ่มขึ้น และแรงงานที่ได้รับค่าจ้างเป็นรายชิ้นเป็นแรงงานที่ระบบทุนนิยมสามารถปรับได้ตามต้องการ กล่าวคือ เมื่อความต้องการสินค้ามีสูงก็สามารถสั่งผลิตให้มากขึ้นได้ แต่เมื่อมีความต้องการสินค้าต่ำก็สามารถผลิตให้น้อยลงได้ โดยที่บริษัทไม่ต้องเสียต้นทุนหรือค่าใช้จ่ายใด ๆ ระหว่างที่ไม่มีการผลิต (Pineda-Ofreno, 1988: 161) นอกจากนี้การผลิตนอกระบบ¹ หรือการผลิตในส่วนที่ไม่เป็นทางการ (informal sector) (ซึ่งการจ้างงานแบบรับเหมาช่วงก็จัดอยู่ในการผลิตส่วนนี้) ยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับต้นทุนของการผลิตซ้ำแรงงาน เพราะการคงอยู่ของการผลิตขนาดเล็กสามารถรักษาระดับต้นทุนสินค้าและบริการให้ต่ำต่อไปได้ โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่มีการแข่งขันกันสูงในระบบทุนนิยม ผู้ผลิตขนาดเล็กซึ่งอยู่นอกระบบจะผลิตสินค้าและปัจจัยการผลิตป้อนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในราคาต่ำ นับในที่นี้ก็คือการผลิตในส่วนที่ไม่เป็น

¹ อาชีพหรือการจ้างงานในภาคธุรกิจนอกระบบรวมหมายถึง การประกอบอาชีพที่เป็นเจ้าของกิจกรรมขนาดเล็กงานส่วนตัว การรับจ้างมาทำที่บ้าน อาชีพหาบเร่แผงลอย ในกิจกรรมดังกล่าวระบบการผลิตจะมีลักษณะการเป็นเจ้าของกิจกรรมเป็นหลัก และการได้รับค่าแรงตามจำนวนผลผลิต (เบญญา, 2534: 13)

ทางการหรือการผลิตนอกระบบนั้นเป็นกลไกสำคัญของการแข่งขันของระบบทุนนิยม ซึ่งถูกควบคุมค่าจ้างแรงงานจากเศรษฐกิจส่วนที่เป็นทางการของประเทศ อุตสาหกิจแบบทุนนิยมนั้นสามารถบังคับให้แรงงานยอมรับค่าจ้างต่ำได้เนื่องจากต้นทุนในการผลิตซ้ำแรงงานโดยรวมนั้นถูกจ่ายโดยกิจกรรมของส่วนที่ไม่เป็นทางการไปแล้ว (Hayzer, 1986: 5)

ความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานนอกระบบทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท กับระบบทุนนิยม ได้อาศัยการจ้างงานแบบรับเหมาช่วงเป็นสื่อกลาง เพื่อที่ระบบทุนนิยมจะสามารถใช้ประโยชน์จากแรงงานราคาถูกนี้ได้เต็มที่ ในขณะที่เดียวกันแรงงานนอกระบบที่ไม่มีโอกาสเข้าไปเป็นกำลังแรงงานทำการผลิตในระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ได้ ก็สามารถหารายได้จากการทำงานรับเหมาช่วง ซึ่งแม้ว่าการผลิตของแรงงานเหล่านี้จะเป็นการผลิตสินค้าเพื่อป้อนตลาดทุนนิยมก็ตาม แต่ฐานะของแรงงานเหล่านี้ยังไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นกำลังแรงงาน (labour force) ของระบบทุนนิยมได้อย่างเต็มตัว ความสัมพันธ์ระหว่างแรงงาน และการจัดองค์กรแรงงานของระบบรับเหมาช่วงก็ไม่ได้มีลักษณะแบบองค์กรสมัยใหม่ หรือระบบโรงงานอุตสาหกรรมของระบบทุนนิยม แต่มีพื้นฐานการจัดองค์กรแรงงานจากความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างแรงงานด้วยกันเอง ดังจะเห็นได้จาก “การทำงานในลักษณะรับเหมาช่วงจำเป็นต้องมีความร่วมมือและความไว้วางใจกันระหว่างเจ้าของกิจการ ผู้รับเหมา และลูกจ้าง เพราะในการติดต่อทุกขั้นตอนจะเป็นการพูดด้วยวาจาทั้งสิ้น ซึ่งการทำเช่นนี้ได้มันย่อมแสดงว่า คนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพบว่า สตรีตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นคนในเครือญาติเดียวกัน หรือมีจะนั้นก็มี ความเกี่ยวข้องทางด้านเขยบ้างสะใภ้บ้าง บางรายเป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่เด็ก ๆ ความเป็นคนกลุ่มเดียวกันทำให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รวมทั้งความรู้สึกเกรงอกเกรงใจ ซึ่งความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดของคนในชุมชนเช่นนี้ ได้มีส่วนช่วยให้การควบคุมแรงงานกระทำได้ง่ายขึ้น” (เบญญา, 2538: 50)

เมื่อพิจารณาการจ้างงานในระบบรับเหมาช่วงแล้วจะพบว่า ผู้รับจ้างจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ และถูกขูดรีดทั้งด้านเวลาและแรงงาน แม้จะมีผลในทางบวกอยู่บ้าง คือสตรีได้ทำหน้าที่เพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว “กล่าวคือ ผู้หญิงในระบบรับเหมาช่วงต้องทำงานอาชีพประมาณวันละ 8-10 ชั่วโมง และงานบ้านอีกประมาณ 2 - 4 ชั่วโมง โดยที่ผู้ชายมิได้มีส่วนช่วยเหลือ ซึ่งอาจมีผลเสียต่อสุขภาพในระยะยาวของผู้หญิง อีกทั้งการทำงานอาชีพนี้อาจมีผลกระทบทางด้านอากาศเสีย แสง และอื่น ๆ ตามมาอย่างคาดไม่ถึง และผลเสียย่อมจะเกิดขึ้นกับผู้หญิงที่ทำงานโดยตรง ถ้าหากพิจารณาในแง่ของสิทธิมนุษยชนแล้ว ย่อมถือได้ว่าเป็นการเอาเปรียบของนายจ้าง เนื่องจากบีบบังคับทางอ้อมให้ลูกจ้างทำงานในสภาพที่ไม่เหมาะสม และทำงานหนักเกินไป แต่ที่

สำคัญกว่านั้นคือ การจ่ายค่าจ้างต่ำกว่าสภาพความเป็นจริง (มีผู้หญิงร้อยละ 10 - 20 รายงานว่า ได้ค่าจ้างต่ำ) (เบญจา, 2534: 13 - 14) จึงเท่ากับว่าแรงงานรับเหมาช่วงตกอยู่ในฐานะเป็นแรงงาน ขาดขอบ ที่แม้จะมีความสำคัญต่อระบบทุนนิยม แต่ก็ยังไม่ได้รับการยอมรับให้เป็นแรงงานใน ระบบและสมควรได้รับสิทธิที่พึงจะมีจะได้ ประเด็นที่ต้องตรวจสอบก็คือ ถ้าจะวิเคราะห์ถึงอำนาจ การต่อรองของแรงงานรับเหมาช่วงว่ามีหรือไม่จากมุมมองที่มองพวกเขาเป็น ผู้กระทำ (actors) กลุ่มหนึ่งของสังคม เราจะเห็นอะไรต่างจากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในแนวคิดที่มีลูกศรชี้จาก ระบบทุนนิยมลงมายังแรงงานรับเหมาช่วงบ้าง เช่นลักษณะเฉพาะของการจัดองค์กรแรงงานมี ลักษณะเช่นไร และความสัมพันธ์ระหว่างแรงงาน ที่มีลักษณะต่างจากระบบโรงงานนั้นได้สร้าง พลังใด ๆ แก่แรงงานรับเหมาช่วงหรือไม่ สิ่ง que ผู้ศึกษาให้ความสนใจในการศึกษาครั้งนี้ก็คือ

(1) พลังอำนาจของเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง ซึ่งถูกจัดระบบขึ้นเพื่อรองรับ การจ้างงานแบบรับเหมาช่วง เครือข่ายทางสังคมในที่นี้ไม่ได้หมายถึงกลุ่มจัดตั้งของรัฐ หรือ องค์กรพัฒนาเอกชน ที่ริเริ่มสนับสนุนแรงงานนอกระบบประเภทนี้ในปัจจุบัน แต่เป็นเครือข่ายทาง สังคมที่ก่อรูปขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงที่เป็นแรงงานรับเหมาช่วงในชุมชน อันเป็นความ สัมพันธ์พื้นฐานที่มีมาตามครรลองเดิมของระบบสังคมเกษตรกรรม ประเด็นคำถามเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็คือ เครือข่ายทางสังคมดังกล่าวของผู้หญิงที่เป็นแรงงานในระบบรับเหมาช่วงมีบทบาท อะไรหรือไม่ ที่บ่งบอกถึงพลังอำนาจของพวกเธอในฐานะผู้ผลิตสินค้าให้แก่ระบบทุน นิยม และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของเครือข่ายดังกล่าวมีหน้าที่ใดต่อพวกเธอในมิติ อื่นหรือไม่

(2) นอกจากนี้การนิยามสถานะภาพของแรงงานว่าเป็นเพียงแม่บ้าน ที่หางานพิเศษทำ ในยามว่างนั้น อาจชวนให้สรุปได้ว่าพวกเธอถูกขูดรีด และถูกกดขี่จากระบบทุนนิยมอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะชนบทประเพณีท้องถิ่น ที่กำหนดบทบาทและคุณค่าของผู้หญิงให้มีความเป็นแม่บ้านแม่ เรือน ได้สนับสนุนให้การผลิตของระบบทุนนิยม ไม่ว่าจะเป็นการผลิตในระบบหรือนอกระบบ หา ประโยชน์จากแรงงานเหล่านี้ได้อย่างรีดนาทาเร้น แม้ว่าพวกเธอจะตกอยู่ในฐานะที่เป็นทั้งแม่บ้าน และผู้หารายได้เลี้ยงครอบครัวคนหนึ่งก็ตาม แต่สถานะภาพทางสังคมของพวกเธอก็ยังถูกวิพากษ์ วิจัยกันว่าการมีรายได้ทำให้สถานะภาพของพวกเธอสูงขึ้นจริงหรือ เมื่อนำแนวความคิดเรื่อง การสร้างอุดมการณ์ความเป็นหญิงชายมาวิเคราะห์ถกเถียง ซึ่งจะได้ข้อสรุปที่ลงเอยว่า ผู้หญิงที่ อยู่ในระบบการจ้างงานแบบรับเหมาช่วง ต่างก็ถูกรีดนาทาเร้นจากโครงสร้างของระบบทุนนิยมลด หลั่นกันไป คำถามเกี่ยวกับประเด็นเรื่องสถานะภาพของผู้หญิงก็คือ สถานะภาพของผู้หญิงที่ ทำงานในระบบรับเหมาช่วงมีลักษณะเป็นอย่างไร และมีเงื่อนไขใดที่ส่งผลให้สถานะภาพ ของพวกเธอเป็นไปในลักษณะนั้น

2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

2.1 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงในระบบรับเหมาช่วง กรณีผู้รับงานมาทำที่บ้าน (home workers) โดยศึกษาผ่านเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง ซึ่งเป็นการนำเอาระบบ เครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์ใกล้ชิดในฐานะเพื่อนบ้านและผู้ร่วมงาน มาปรับใช้ในการจัดการแรงงาน เพื่อดูว่าผู้หญิงเหล่านี้ใช้กลยุทธ์ และ/หรือกฎเกณฑ์อย่างไรในความสัมพันธ์ ดังกล่าว และลักษณะการจัดระบบแรงงานของพวกเธอเหล่านั้น ได้ก่อให้เกิดพลังหรืออำนาจในการต่อรองในฐานะที่เป็นผู้ผลิตหรือไม่

2.2 เพื่อศึกษาว่าผู้หญิงเหล่านี้ให้คำนิยามสถานภาพของตนเองอย่างไร ในฐานะที่เป็นแม่บ้านและผู้หารายได้ของครอบครัว

2.3 เพื่อศึกษาว่าผู้หญิงเหล่านี้มีสถานภาพในครอบครัวดีขึ้นหรือไม่ เมื่อพวกเธอมี บทบาทเพิ่มขึ้นมาเป็นผู้หารายได้ของครอบครัว

3 ทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการทบทวนแนวคิด และงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาในการศึกษาครั้งนี้ แบ่งออกเป็นประเด็นสำคัญ 3 ประเด็นคือ

3.1 แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง

บทความเรื่อง “สตรีกับการทำงานอุตสาหกรรมอยู่กับบ้าน” ของเบญญา จิรภัทรพิมล ได้กล่าวถึงลักษณะของการจัดการแรงงานแบบรับเหมาช่วงไว้โดยสรุปว่า “การทำงานลักษณะรับเหมาช่วงจำเป็นต้องมีความร่วมมือ และความไว้วางใจกันระหว่างเจ้าของกิจการ ผู้รับเหมา และลูกจ้าง เพราะในการติดต่อทุกขั้นตอนจะเป็นการพูดด้วยวาจาทั้งสิ้น ซึ่งการจะทำเช่นนี้ได้จำเป็นต้องแสดงว่า คนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพบว่าสตรีตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นคนในเครือญาติเดียวกัน หรือมีจะนั้นก็มีความเกี่ยวข้องทางด้านเขยบ้าง สะใภ้บ้าง บางรายเป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่เด็ก ๆ ความเป็นคนกลุ่มเดียวกันทำให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รวมทั้งความรู้สึกเกรงอกเกรงใจ ซึ่งความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดของคนในชุมชนเช่นนี้ได้มีส่วนช่วยให้การควบคุมแรงงานกระทำได้ง่ายขึ้น” (เบญญา, 2538:50)

ดังข้อความที่เสนอข้างต้น การศึกษาถึงเครือข่ายการจัดการแรงงานของผู้หญิงในระบบรับเหมาช่วง จึงไม่อาจจะละเลยเรื่องราวความสัมพันธ์ของผู้หญิงในชุมชนลงไปได้ โดยเฉพาะสาระที่เกี่ยวข้องกับการให้ความร่วมมือ และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่ผู้หญิงเหล่านี้

Jessie Bernard ทบทวนงานเขียนเกี่ยวกับการสร้างกรอบคิดเรื่องโลกของเพศหญิง (the female world) ซึ่งเกี่ยวข้องกับแนวความคิดเรื่อง สถานะ การงานอาชีพ วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ และขอบข่าย (sphere) (ดู Bernard, 1981:19-24)

ประเด็นสำคัญที่ Bernard เน้นก็คือองค์ประกอบสำคัญในโลกของเพศหญิง อยู่ที่ลักษณะของโครงสร้างที่ตั้งมั่นอยู่บนฐานของระบบเครือญาติและท้องถิ่น หรือลักษณะสังคมแบบ Gemeinschaft กับลักษณะพื้นฐานทางด้านจิตใจของวัฒนธรรม ซึ่งเป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกับความรัก และ/หรือหน้าที่ เขาสรุปว่าผู้หญิงเป็น (และยังคงเป็นจำนวนมาก) หลักสำคัญของความผูกพันบนฐานของระบบเครือญาติและท้องถิ่น ซึ่งก่อกำเนิดรากฐานของสังคมแบบ Gemeinschaft ตามทัศนะของ Bernard หน้าที่ของผู้หญิงดังที่กล่าวมาไม่ใช่เรื่องล้าสมัย

แนวคิดดังกล่าวตรงข้ามกับ Veblen ที่มองว่าในบริบทของสังคมแบบอุตสาหกรรม ผู้หญิงนั้นมีความคิดแบบโบราณ เนื่องจากมีชีวิตร้อยกายใต้กฎเกณฑ์ของสถานภาพที่มีมาตั้งแต่ยุคก่อนพัฒนาอุตสาหกรรม ในขณะที่เดียวกันพวกผู้หญิงเหล่านี้ก็มีจุดยืนที่ไม่ตรงกับความสัมพันธ์เชิงกายภาพ² (organic relation) ที่มีต่อกระบวนการทางอุตสาหกรรม (หมายความว่าผู้หญิงยังคงอยู่ในสังคมที่ล้าสมัย เนื่องจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิง มีลักษณะของการแบ่งงานกันทำที่ยังไม่พัฒนาไปอย่างก้าวหน้า-ผู้ศึกษา) ซึ่งสำหรับจุดประสงค์ของอุตสาหกรรมแล้วถือเป็นเรื่องที่ล้าสมัย

ทัศนะของ Bernard ยังตรงข้ามกับทัศนะของ Scheppele อีกด้วย Scheppele มองว่าผู้หญิงมีการปรับตัวจากการเปลี่ยนผ่านสังคมมาเป็นแบบอุตสาหกรรมได้น้อยกว่าผู้ชาย หน้าที่ในด้านการผลิตที่เคยมีเท่า ๆ กับผู้ชายถูกแทนที่ด้วยการแบ่งงานกันทำ ซึ่งนำพาให้ผู้เป็นภรรยาเข้าไปอยู่ในขอบเขตของบ้านและครอบครัว และทำให้ผู้ชายต้องออกไปจากบ้านสู่โลกภายนอกของการทำงาน ผู้หญิงไม่ได้ก่อร่างความผูกพันที่อยู่นอกบ้าน และชุมชน ผู้หญิงไม่ได้เปลี่ยนวิถีความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ได้ขยายวัฏจักรทางสังคม และไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่ดูเหมือนจะเป็นคนแปลกหน้าต่อกัน

² คำว่า organic relation มาจากทฤษฎีเกี่ยวกับการแบ่งงานกันทำ (division of labour) ของ Durkheim (1933) ซึ่งกล่าวถึงสังคมที่มีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากสังคมที่มีความสัมพันธ์ในเชิงกลไก (mechanical solidarity) มาเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์ในเชิงกายภาพ (organic solidarity) สังคมที่มีความสัมพันธ์ในเชิงกลไกจะประกอบด้วยหน่วยย่อยที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งระบบการแบ่งงานกันทำยังพัฒนาได้น้อย ตรงกันข้ามกับสังคมที่มีความสัมพันธ์ในเชิงกายภาพที่หมายถึงสังคมทันสมัย ซึ่งมีการแบ่งงานกันทำอย่างก้าวหน้าและส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นมาเป็นสังคมจะมีจุดยืนบนความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันและกัน (Seymour-Smith, 1986 : 187)

กล่าวโดยสรุปคือ ตามทัศนะของ Scheppele และ Veblen ผู้หญิงยังคงใช้ชีวิตอยู่ในสังคมแบบ Gemeinschaft เป็นพื้นฐานแม้สังคมจะเคลื่อนไหวไปเป็นแบบสังคมอุตสาหกรรมแล้วก็ตาม Bernard วิเคราะห์ว่า ทั้งสองท่านอธิบายถึงเครือข่ายของผู้หญิงแต่เพียงในบริบทของสังคมอุตสาหกรรมเท่านั้น นอกจากนี้ Bernard ยังโต้แย้งอีกว่า โลกของเพศหญิงนั้นเป็นระบบที่มีลักษณะผสมผสานกับเศรษฐกิจ หรือการเมือง และในแง่ของวัฒนธรรม โลกของผู้หญิงก็มีลักษณะเกี่ยวข้องกับความรักและ/หรือหน้าที่ (Bernard, 1981:28-29)

ตามทัศนะของนักมานุษยวิทยาเฟมินิสต์ที่มีต่อครัวเรือนและระบบเครือญาติ Moore (1988) วิเคราะห์ว่ามานุษยวิทยามีแนวโน้มที่จะแยกระบบเครือญาติออกเป็นสองส่วน คือส่วนที่เป็นเรื่องของงานบ้านงานเรือน และส่วนที่เป็นเรื่องทางการเมือง และผู้หญิงถูกกำหนดให้เข้าไปอยู่ในส่วนที่เป็นเรื่องของงานบ้านงานเรือน แต่ที่จริงระบบเครือญาติคือสาระสำคัญของวิถีทางที่ผู้ชายรวมทั้งผู้หญิงเองด้วย จะสามารถเข้าถึงหรือจัดการทรัพยากร...และการวิเคราะห์ระบบเครือญาติของนักมานุษยวิทยาที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา จะไม่ให้ความสนใจต่อผู้หญิง ในฐานะที่เป็นผู้กระทำทางสังคมที่เป็นอิสระ... ทั้ง ๆ ที่ภายในส่วนที่เป็นงานบ้านงานเรือนนั้นมีปฏิบัติการของความร่วมมือ และความเป็นส่วนรวม อยู่ระหว่างครัวเรือนต่าง ๆ...ซึ่งมีความสำคัญในการเป็นงานที่เป็นการผลิตของผู้หญิงอยู่แล้ว (Moore, 1988:60-61)

แนวทางการจัดการเพื่อเข้าถึงทรัพยากรของผู้หญิงเหล่านี้ Vaughan (1983) ซึ่งศึกษาผู้หญิงชนบทในชุมชนที่สืบสายตระกูลทางฝ่ายแม่ ของประเทศมาลาวีตอนใต้ เสนอว่ามีสองแนวทาง คือ ผู้หญิงอาจใช้ความเกี่ยวข้องกันในฐานะเครือญาติ และไม่เป็นเครือญาติ ให้ได้รับการเข้าถึงทรัพยากรที่อยู่ภายนอกครัวเรือนก็ได้ ในแนวทางแรก Vaughan อธิบายว่า ผู้หญิงในวัยผู้ใหญ่ถูกเหมารวมเอาไว้ ต้องปลูกพืชที่เป็นอาหารบนที่ดินของตนเองให้เพียงพอต่อการเป็นอาหารของสามีและลูก แบบฉบับของความเพียงพอใน “ครอบครัว” ของตัวเองนั้นเข้มงวด กล่าวคือ พี่สาว น้องสาว ที่อาศัยอยู่ในกระท่อมติดกันจะไม่เอาเมล็ดพันธุ์จากพี่น้องคนอื่น ๆ แม้จะประสบกับความอดอยาก ซึ่งความจริงแล้วครัวเรือนที่ยากจนที่สุดส่วนใหญ่จะมีผู้หญิงเป็นหัวหน้าครอบครัว และต้องพึ่งพาการส่งผ่านอาหารจากครัวเรือนอื่น ๆ อย่างหนัก การส่งผ่านอาหารนี้เป็นการแปลงปัจจัยการผลิตมาอยู่ในรูปของการบริโภค “เมื่อความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างครัวเรือนต่างๆ เพิ่มสูงขึ้นการแบ่งสรรปันส่วน “อย่าง ลับ ๆ” ในรูปแบบของการบริโภคได้กลายมาเป็นศูนย์กลางในการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจ และสวัสดิการของกลุ่มที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น” ในที่นี้หมายถึงกลุ่มผู้หญิงฐานะยากจนที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน และแนวทางที่สอง ผู้หญิงอาจเข้าถึงทรัพยากรโดยการใช้ความสัมพันธ์แบบไม่ใช่ญาติ ที่เรียกว่า Chinjira อันเป็นมิตรภาพพิเศษ

ระหว่างผู้หญิงสองคน ซึ่งรวมถึงพันธะหน้าที่ทางสังคม เศรษฐกิจ และพิธีกรรม แต่สิ่งนี้จะไม่เกิดขึ้นในกลุ่มผู้หญิงที่เป็นญาติกัน และที่จริงแล้วผู้หญิงคนหนึ่งจะไม่ก่อรูปความสัมพันธ์ดังกล่าวกับผู้หญิงคนใดที่เธอคิดว่ามีความสัมพันธ์กับเธอในระยะที่ห่างเกินไป Chinjira เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่น... ไม่ได้เป็นเพียงส่วนเสริมของความผูกพันทางเครือญาติเท่านั้น แต่ยังเป็นการลดความรุนแรงในการพึ่งพาความผูกพันที่มาจากการแต่งงานของผู้หญิงได้อีกด้วย (อ้างใน Moore, 1981: 62)

ดังนั้นอาจสรุปสั้น ๆ ได้ว่าโครงสร้างของระบบเครือญาติและการแต่งงาน เป็นระบบที่เอื้อให้ทั้งผู้ชายและผู้หญิงได้เข้าถึง และจัดการทรัพยากรที่เป็นสิ่งสำคัญในการผลิตของทั้งสองเพศได้ ด้วยมุมมองที่ว่า ผู้ชายและผู้หญิงก็คือผู้กระทำทางสังคมที่มีความเป็นอิสระคนหนึ่งเช่นเดียวกัน และเป็นข้อเสนอว่าในสังคมของเพศหญิง สามารถสร้างและอาศัยเครือข่ายเครือญาติและความสัมพันธ์ นอกกลุ่มเครือญาติ มาเป็นเครื่องมือในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร รวมทั้งอำนาจให้แก่ตัวเองภายใต้โครงสร้างที่เป็นทางการแบบถ้อยชายเป็นใหญ่

แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกสาว โดยเฉพาะในเรื่องของประสบการณ์การตั้งครรภ์และการคลอดบุตรแสดงถึงความผูกพันของสายเลือดและภูมิสำเนา พิธีกรรมอย่างหนึ่งที่ผู้หญิงในสหรัฐปฏิบัติตัวในระหว่างที่ลูกสาว หลานสาว ของตนจะคลอดบุตรผู้เป็นยายจะนำดินของบ้านเกิดใส่ถังมาวางไว้ใต้เตียงของทารกในหลาน หรือบางกรณีอาจไม่ได้นำดินจากบ้านเกิดของยายมาวางไว้แต่แม่ของยายจะมาหาเพื่อเป็นการย้ำความผูกพันทางเครือญาติ.. “สิ่งที่มาพร้อมกับคุณยายของฉันนั้นมากกว่าการช่วยดูแลแม่ในช่วงคลอดบุตรใหม่ ๆ แต่เป็นการนำภูมิหลังทั้งหมดของฉันมาด้วย” (Bernard, 1981:282)

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกสาวยังมีมิติที่เป็นความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนบ้านได้อีกด้วย ดังการศึกษาผู้หญิงชนชั้นทำงานในประเทศอังกฤษ ตามข้อเสนอของ Elias and Scotson (1965) พบว่า “เครือข่ายเครือญาติ..มอบหลักประกันและความมั่นคงให้แก่สมาชิกแต่ละคน ถ้าแม่มีบทบาทในการช่วยเหลือครอบครัวของลูกสาว แม่ก็สามารถนับได้ว่าได้ช่วยครอบครัวของลูกสาวไปแล้วครั้งหนึ่ง ซึ่งแม่สามารถทวงหนี้ได้ยามที่ต้องการ” (อ้างใน Bernard, 1981:282)

บทความเรื่อง “Some Changing Socioeconomic Roles of Village Women in Malaysia” กล่าวถึงความร่วมมือระหว่างผู้หญิงไว้ว่า ความสัมพันธ์เชิงการร่วมมือกันระหว่างผู้หญิงมีความสำคัญต่อกิจธุระประจำวันที่ราบรื่น โดยเฉพาะตอนที่เกิดสถานการณ์ซึ่งไม่ได้คาดไว้ล่วงหน้า ซึ่งผู้เขียนได้ศึกษาความร่วมมือของผู้หญิงในงานเลี้ยงที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน พบว่าผู้หญิงเหล่านี้ใช้กฎของการแลกเปลี่ยนซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป นั่นคือการให้และการรับควรจะมีคุณสมบัติคู่กัน

ตลอดเวลา (Strange, 1980:144) ระหว่างที่เตรียมอาหารสำหรับงานเลี้ยงผู้ที่มีความชำนาญและประสบการณ์ในการทำขนม หรืออาหารมาก่อนจะถ่ายทอดสู่ผู้อื่นคนอื่น ๆ ที่มีประสบการณ์น้อยกว่า “ส่วนระดับของการเข้าไปเกี่ยวข้องในเครือข่ายความร่วมมือกับผู้อื่นของผู้หญิง ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่นสถานภาพสมรส จำนวนลูกที่มี การเข้าไปเกี่ยวข้องในงานที่เป็นการตอบแทนความเคร่งครัดในศาสนา และนิสัยส่วนตัวของผู้หญิงเอง แต่โครงสร้างของชีวิตในหมู่บ้านดังกล่าวไม่มีผู้หญิงคนไหนที่จะแยกตัวออกไปได้ หรือถูกปล่อยไว้ให้เผชิญปัญหาเพียงลำพัง (ไม่ว่าจะเป็นปัญหาใหญ่หรือเล็ก)” (Strange, 1980:146)

ความผูกพันทางเครือญาติและถิ่นฐาน โดยพื้นฐานแล้วจะเป็นสิ่งที่มาควบคู่กัน เพราะญาติพี่น้องมักจะอาศัยอยู่ละแวกเดียวกัน ดังนั้นเพื่อนบ้านกับญาติอาจจะเป็นคนกลุ่มเดียวกัน แต่เมื่อสังคมเข้าสู่ระยะเปลี่ยนผ่านความผูกพันทางเครือญาติและถิ่นฐานก็มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือระดับความผูกพันทางเครือญาติได้คลายความเหนียวแน่นลง จากการศึกษาของ Johanna Dobkin Gladieux (1978) ที่เน้นเรื่องความขัดแย้งระหว่างผู้หญิงหัวเก่า กับผู้หญิงสมัยใหม่ในเรื่องเครือข่ายการให้ความช่วยเหลือทางสังคมระหว่างที่ผู้หญิงทั้งสองกลุ่มตั้งครรภ์ และเสนอว่าเครือข่ายของผู้หญิงหัวเก่า จะรวมถึงญาติพี่น้องจำนวนมาก มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับการตั้งครรภ์ซึ่งกันและกัน ประสบการณ์การตั้งครรภ์ของพวกเธอมีแนวโน้มที่จะได้รับการเอาใจใส่และน่าพึงพอใจ สำหรับผู้หญิงหัวเก่าแล้วการตั้งครรภ์ไม่ได้เป็นปรากฏการณ์ที่แยกออกมาจากปรากฏการณ์อื่น ๆ ในชีวิต แต่การเลี้ยงดูเด็กนั้นมีคุณค่าและมีความหมาย ข้างต้นเป็นลักษณะสังคมแบบ *Gemeinschaft* ของผู้หญิงที่นับวันจะหดหายไป ซึ่งตรงข้ามกับเครือข่ายของผู้หญิงสมัยใหม่ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงมากกว่า โดยมีเครือข่ายญาติพี่น้องน้อยกว่า แต่จะมีเพื่อนเข้ามาอยู่ในองค์ประกอบของเครือข่ายมากกว่าผู้หญิงหัวเก่า และความผูกพันมักจะอยู่บนพื้นฐานของสถานที่ทำงาน (work-site) มากกว่าความผูกพันทางเครือญาติ สำหรับผู้หญิงสมัยใหม่ที่สุดแล้ว ความพึงพอใจที่มีต่อประสบการณ์การตั้งครรภ์จะขึ้นอยู่กับ บทบาทระหว่างความสัมพันธ์เชิงการแต่งงาน กับปัจจัยด้านเครือข่ายทางสังคม (อ้างใน Bernard, 1981:283-284)

นอกจากนี้มีมิติด้านพื้นที่ก็เป็นตัวแปรหนึ่งที่ทำให้คลายความผูกพันลง ในบริบทสังคมเปลี่ยนผ่าน Fava (1976) กล่าวถึงการย้ายไปอยู่ชานเมืองว่า มีผลกระทบต่อชีวิตของผู้หญิงมากกว่าชาย การเดินทางยากลำบากทำให้ผู้หญิงต้องผูกติดอยู่กับบ้านมากกว่าผู้ชาย และต้องอดทนกับความเหนื่อยยากที่ห่างไกลจากญาติพี่น้องและเพื่อนเก่า “ผู้ชายและผู้หญิงที่อาศัยอยู่ชานเมืองจะมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าผู้ชายและผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในตัวเมือง และการเพิ่มลักษณะที่เป็นท้องถิ่นนิยม (localism) จะชัดเจนในผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ลักษณะหนึ่งของการ

เพิ่มความเป็นท้องถิ่นนิยมก็คือ การที่ผู้หญิงซึ่งเป็นเพื่อนบ้านเข้ามาทำหน้าที่แทนเพื่อนและญาติ” (อ้างใน Bernard, 1981: 288)

ในโลกของเพศหญิงมีความสัมพันธ์กับโลกของเพศชายในแง่ที่ว่า ผู้ชายเคยมีความสำคัญต่อผู้หญิงในฐานะที่เป็นแหล่งให้การสนับสนุนทางการเงิน และยังเป็นที่มาของสถานภาพในทางสังคม ซึ่งเป็นการจัดระเบียบบนพื้นฐานของชีวิตคู่ ทศวรรษนี้เป็นมุมมองในวงจำกัด เพราะในสังคมของเรามีความสัมพันธ์แบบหญิงกับหญิง มากกว่าความสัมพันธ์ของหญิงกับชาย นอกเหนือจากในชีวิตประจำวันของผู้หญิงแล้ว ความสัมพันธ์เหล่านี้ยังอยู่ในโครงสร้างของโลกของเพศหญิงด้วย กระบวนการขัดเกลาทางสังคมได้เตรียมการให้ผู้หญิงมีความเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอย่างใกล้ชิดสนิทสนมมากกว่า ซึ่งตรงข้ามกับกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของเพศชาย เนื่องจากการให้ผู้ชายนั้นมีความเป็นชายเหนือกว่าคนอื่น นอกจากนี้มิตรภาพระหว่างเพศตรงข้ามโดยเฉพาะระหว่างคนในวัยผู้ใหญ่ และแต่งงานแล้วไม่ได้รับการส่งเสริมในโลกของเพศหญิง โดยทั่วไปผู้ชายจะไม่ได้รับการอบรมมาให้มีความสนิทสนมใกล้ชิด และมีความผูกพันในมิตรภาพที่แน่นแฟ้น อันเป็นมิตรภาพที่มีน้อยกว่าผู้หญิง ดังนั้นมาดที่เย็บขริมและเข็มแข็งของผู้ชายจึงไม่สามารถให้การตอบสนองในแบบที่เป็นการหนุนช่วยด้วยความรัก (loving support) ได้ ดังนั้นผู้หญิงในปัจจุบันจึงกำลังถูกผลักดันให้มาสร้างความสัมพันธ์ใหม่กับผู้หญิงอื่นมากขึ้น

ผลกระทบของการเข้าร่วมในกำลังแรงงานไม่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้หญิงเท่านั้น ตามที่เชื่อกันว่าผู้หญิงทำงานด้วยกันยาก แต่มิตรภาพที่อยู่บนพื้นฐานของการทำงานในที่เดียวกัน มักจะเป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมหน้าที่ของความเป็นเพื่อนให้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ (ดู Bernard, 1981:289-292)

กล่าวโดยสรุป เครือข่ายทางสังคมของเพศหญิง มีพื้นฐานมาจากความผูกพันระหว่างเครือญาติ และถิ่นฐาน ซึ่งเป็นความผูกพันในครอบครัว และเครือญาติ นอกเหนือจากความผูกพันโดยสายเลือดที่มีหน้าที่และให้ความรักต่อกันแล้ว ยังมีหน้าที่ของเพื่อนบ้านซ้อนทับอยู่ด้วย นอกจากนี้โลกของเพศหญิงยังเป็นระบบที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจ และการเมือง อีกทั้งกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์จะมีลักษณะของการแลกเปลี่ยนและความร่วมมือ มากกว่าจะเป็นความขัดแย้ง (เช่นการให้ความช่วยเหลือกัน ให้คำปรึกษา และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ซึ่งกันและกันระหว่างองค์กรและครอบครัว การให้ความร่วมมือเวลาจัดงานเลี้ยง เป็นต้น)

เครือข่ายทางสังคมของเพศหญิงไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามลักษณะสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นได้จากกรณีของผู้หญิงที่ย้ายไปอยู่ชานเมือง เพื่อนบ้าน

เข้ามามีบทบาทในเครือข่ายมากขึ้น และการเข้าร่วมในพลังแรงงานของผู้หญิง ยังเปิดโอกาสให้ผู้หญิงขยายเครือข่ายไปยังเพื่อนร่วมงานได้อีกทางหนึ่งด้วย

คุณค่าของการเข้าร่วมในเครือข่ายของผู้หญิงอยู่ที่การถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนความรู้ รวมทั้งประสบการณ์ ของคนที่มีความชำนาญมากกว่า ผู้คนที่เพิ่งเริ่มต้นมีประสบการณ์ ความอบอุ่นและมั่นคงทางจิตใจเกิดขึ้นในบรรยากาศเช่นนั้น ภูมิหลังของชีวิตบุคคล ๆ หนึ่งได้รับการต่อยอดจากการดูแลของผู้หญิงสองถึงสามรุ่น การแลกเปลี่ยนแรงงานในการดูแลเด็กเล็ก ๆ และการเจือจางอาหารในหมู่พี่น้อง เป็นต้น นอกจากนี้ “เครือข่ายมีผลต่อการกระจายทรัพยากรของสมาชิกกลุ่ม และยังมีผลให้อุปสรรคทางชนชั้นมีความยืดหยุ่นมากขึ้น...ดังจะเห็นได้ว่าเครือข่ายนั้นอาจเชื่อมโยงผู้หญิงที่อยู่ในชนชั้นแตกต่างกันเข้าไว้ด้วยกันได้” (Bernard, 1981:286)

แม้ว่าเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงจะแสดงถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพื่อสร้างความร่วมมือระหว่างผู้หญิงให้สามารถจัดการกับปัญหา และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ กระนั้นยุทธวิธีที่ผู้หญิงใช้เพื่อให้ตนเองบรรลุจุดประสงค์ ไม่อาจสรุปได้ว่าจะเป็นไปในทิศทางของความสมานฉันท์เท่านั้น แต่ยุทธวิธีของผู้หญิงกลับมีความหลากหลายยิ่งกว่านั้น ดังที่ Lamphere (1974) เสนอในบทความโดยสรุปว่า ยุทธวิธีของผู้หญิงมีความเกี่ยวพันโดยตรงกับโครงสร้างอำนาจของครอบครัว กรณีที่อำนาจและสิทธิอยู่ในมือของผู้ชาย ผู้หญิงจะใช้ยุทธวิธีสร้างอิทธิพลเหนือผู้ชาย และอาจจะนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างผู้หญิงด้วยกันเอง แต่กรณีที่หญิงและชายใช้อำนาจและสิทธิในครอบครัวร่วมกัน ผู้หญิงก็ไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องใช้วิธีการสร้างอิทธิพล อยู่เบื้องหลังการกระทำของผู้ชาย ในสังคมเช่นนี้ผู้หญิงสามารถสร้างข้อผูกมัดกับเครือข่ายที่เป็นผู้หญิง และผู้หญิงที่อยู่นอกกลุ่มในการประกอบกิจการประจำวันให้ลุล่วงไปได้ (Rosaldo and Lamphere, 1974:10)

การศึกษาที่ Rosaldo and Lamphere ยกมาเปรียบเทียบเป็นสังคมที่มีความแตกต่างกันทั้งทางโครงสร้างและการจัดระเบียบทางสังคม อย่างเช่นสังคมเผ่าฮาวาไฮ เอสกิโม และบูชแมน ซึ่งขอบเขตของงานบ้านและการเมืองไม่ได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด ผู้หญิงจะให้ความร่วมมือกันในการประกอบกิจกรรมประจำวัน ผู้หญิงจะมีบทบาททางเศรษฐกิจในฐานะเป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยน และบริการต่าง ๆ แต่ในสังคมที่ขอบเขตของงานบ้านและการเมืองแบ่งแยก และแตกต่างจากกันมาก เช่นสังคมชาวนา สังคมชนเผ่าอาฟริกา และสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ซึ่งโครงสร้างอำนาจของกลุ่มผู้หญิงที่ทำงานบ้านถูกกระทบจากเศรษฐกิจและสังคมที่ใหญ่กว่า ทำให้ยุทธวิธีที่ผู้หญิงใช้เพื่อมีอิทธิพลเหนือผู้ชาย ต้องสัมพันธ์กับกฎของการสืบตระกูล การสืบมรดก การแต่งงาน และทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ภรรยาจะมีวิธีการของตนเองที่จะเปลี่ยนใจสามี เช่นงัด

อาหารและบริการต่าง ๆ ผู้หญิงที่เป็นแม่จะพยายามสร้างความรักดีกับลูกชาย กลุ่มผู้หญิงอาจใช้วิธีการสร้างความกดดันต่อการตัดสินใจของผู้ชายในชุมชนด้วยการขูขบขินินทา ดังเช่นกรณีศึกษาผู้หญิงชาวจีนในไต้หวัน ของ Wolf ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าทั้งหมดนี้เป็นลักษณะอำนาจแฝงที่ช่วยเพิ่มอิทธิพลของผู้หญิงต่อบุคคลแวดล้อมตนเองให้เกิดความร่วมมือ หรือความขัดแย้งตามลักษณะของผลประโยชน์ที่ผู้หญิงต้องการ (ปราณี, 2534:53)

ดังนั้นในสังคมโลกของเพศหญิง เครือข่ายทางสังคมจึงถูกสร้างมาเพื่อเป็นยุทธวิธีหนึ่งของผู้หญิงในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปด้วยดี และปัจจัยที่โน้มนำให้ผู้หญิงเลือกใช้ยุทธวิธีใดนั้นขึ้นอยู่กับ น้ำหนักของการกระจายอำนาจภายในครอบครัวเป็นสำคัญ นัยของการเข้าร่วมในเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงนี้แสดงถึงดุลอำนาจระหว่างเพศหญิงกับเพศชาย “ซึ่งแม้ว่าโครงสร้างของสิทธิอำนาจที่เป็นทางการของสังคม อาจประกาศว่าผู้หญิงเป็นเพศที่ไร้อำนาจ และไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการควบคุมจัดการ แต่การให้ความสำคัญต่อยุทธวิธีและวัตถุประสงค์ของผู้หญิง ทางเลือกที่ผู้หญิงสร้างขึ้น ความสัมพันธ์ที่ผู้หญิงสร้างขึ้น และเป้าหมายที่พวกหล่อนบรรลุเป็นสิ่งที่ชี้ชัดว่าแม้จะอยู่ในสภาวะการณ์ที่บทบาททางเพศไม่เท่าเทียม ผู้หญิงยังมีวิถีจัดการที่ดีมากกว่าที่นักทฤษฎีหัวเก่าตีขลุมเอาไว้” (Rosaldo and Lamphere, 1974:9)

การเป็น “ผู้กระทำ” ของผู้หญิงจึงสามารถมองผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ผู้หญิงมีระหว่างกันซึ่งอาจจะออกมาในรูปแบบของความร่วมมือ หรือความขัดแย้ง ขึ้นอยู่กับว่าโครงสร้างอำนาจระหว่างหญิงชายในแต่ละสังคมมีน้ำหนักเอียงไปทางใด ยุทธวิธีที่ผู้หญิงเลือกใช้ในเครือข่ายจึงถูกจัดการให้สอดคล้องกับเป้าหมายของพวกเธอ ซึ่งแสดงถึงเครือข่ายที่ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่แต่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามลักษณะสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้แม้ระบบเครือข่ายจะเป็นพื้นฐานสำคัญของความเป็นปึกแผ่นของผู้หญิง แต่ยังมีการสร้างพันธมิตรจากเพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน และคนที่เธอมีการติดต่อสัมพันธ์ด้วยในหลากหลายลักษณะ เครือข่ายที่ถูกสร้างขึ้นจึงเป็นที่มาของพลังอำนาจของพวกเธอ ในการเข้าถึงทรัพยากร และอาศัยศิลปะของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเพศเดียวกัน และเพศตรงข้ามที่ผู้หญิงมีอยู่อย่างหลากหลาย เป็นกลยุทธ์ในการบรรลุเป้าประสงค์ของผู้หญิง ขณะเดียวกันไม่ว่ารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงจะเป็นความร่วมมือหรือความขัดแย้ง การจัดการความสัมพันธ์ในเครือข่ายจะต้องมีการตอกย้ำอยู่เสมอ เพื่อตรวจสอบอำนาจที่มีอยู่ของพวกเธอในแต่ละสถานการณ์

3.2 ระบบรับเหมาช่วงในฐานะที่เป็นบริบทของความสัมพันธ์หญิงชาย

แบบฉบับของอุตสาหกรรมในเอเชีย อเมริกากลาง และที่อื่น ๆ นับตั้งแต่ทศวรรษ 2513 คือการผสมผสานกันระหว่าง เขตการค้าเสรี, บริษัทรับเหมาช่วง, และโรงงานที่จ้างในราคาถูกและ

มีสภาวะการทำงานที่เลวร้าย (sweatshop) นอกจากนี้ Lapietz เสนอว่าการผสมผสานกันระหว่างการผลิตแบบการประกอบวัตถุหรือผลิตสินค้าเป็นจำนวนมาก ๆ (mass production) ระบบรับเหมาช่วง และบริษัทประเภทที่ทำภายในครอบครัว (family-type firms) ที่แพร่หลายกันอยู่ในขณะนี้แสดงถึงภูมิภาคใหม่ของการขยายตัวของโลกแห่งการสะสมทุน (Ong 1991:279)

นับตั้งแต่ปี 2516 เป็นต้นมาซึ่งเป็นภาวะที่ธุรกิจโลกซบเซา "การสะสมทุนแบบยืดหยุ่น" (flexible accumulation) ได้เข้ามาสู่วงการธุรกิจในฐานะของบริษัทร่วมทุน..และระบบการควบคุมแรงงานที่ยืดหยุ่นบนพื้นฐานของแรงงานเทศาภิบาล และแรงงานที่เป็นชนกลุ่มน้อย อันเป็นลักษณะที่มีอยู่ทั่วไปในประเทศโลกที่สาม และเขตยากจนของเมืองหลวงต่างๆ (Ong, 1991:279-280) ...รูปแบบใหม่ของการสะสมทุนมีเอกลักษณ์ที่การใช้ยุทธวิธีที่หลากหลาย ระบบการผลิตแบบผสมมีที่ตั้งอยู่ในหลายประเทศทั่วโลกซึ่งทำการผลิตเป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง เนื่องจากมีปัจจัยด้านโครงสร้างพื้นฐาน การตลาด และด้านการเมืองอยู่พร้อม ยุทธวิธีที่ทำให้เกิดการกระจายการผลิตออกเป็นส่วนย่อย ๆ ได้กลายมาเป็นเครื่องมือเพื่อการจัดองค์กรทางสังคมแบบใหม่ของการสะสมทุน และเป็นเครื่องมือที่ทำให้ทุนกับทุนต่อสู้กัน รวมทั้งเป็นการทำให้ภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกทำการต่อสู้กัน ปัจจุบันวิธีการ "โลกาภิวัตน์" ของญี่ปุ่นใช้การลงทุน และการสงเคราะห์เพื่อประสานงานในด้านที่กำหนดว่า สินค้าอะไรที่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ควรจะผลิต ซึ่งทั้งทุนนิยมอเมริกัน และยุโรป ก็เข้ามาสู่การแข่งขันเช่นกัน แต่มีระดับการลงทุนและความสำเร็จต่ำกว่า การมีอิทธิพลครอบคลุมไปทั่วโลกอย่างบรรลุนั้นบริษัทญี่ปุ่น และบริษัทตะวันตกสามารถหลีกเลี่ยงต้นทุนการผลิตที่สูง ความขัดแย้งด้านการจัดการแรงงาน และความกังวลในเรื่องสิ่งแวดล้อมในประเทศของตน ด้วยการย้ายฐานการผลิตไปยังประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเม็กซิโก การเปลี่ยนแปลงไปให้ความสำคัญต่อตลาดแรงงาน และอุปบายที่ให้การดูแลด้านตลาด การเงินแบบใหม่อย่างรวดเร็วเช่นนี้ เป็นการยกระดับความยืดหยุ่น (flexibility) และความเคลื่อนไหว (mobility) ที่เปิดโอกาสให้บริษัทต่าง ๆ ใช้อำนาจที่มีแรงงานจำนวนมากกว่ามาควบคุมและครอบงำโลกไว้ได้อย่างกว้างขวาง (Ong, 1991:282-3)

"การผนึกกันที่หลากหลายลักษณะของระบบอุตสาหกรรม ที่ใช้เครื่องจักรประกอบสินค้าทีละมากๆ (mass assembly) และระบบรับเหมาช่วง (subcontracting) ของบริษัทที่มีความทันสมัยกับงานบ้าน ในฐานะที่เป็นหน่วยที่เชื่อมโยงถึงกัน ซึ่งถูกครอบงำด้วยระบบทุนนิยมข้ามชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเม็กซิโก ส่งผลให้การผลิตเพื่อการส่งออกไม่ได้จำกัดอยู่แต่ในเขตการค้าเสรีเท่านั้น แต่ยังแพร่กระจายออกไปมากขึ้นในการตกลงกันแบบรับเหมาช่วง ซึ่งอาจรวมถึง

งานไม่เต็มเวลา (part-time) ที่ทำโดยชาวนาวิกัได" (Ong, 1991:283) การที่ตลาดแรงงานเป็นทวิ
ลักษณะเช่นนี้ มีคุณูปการอย่างยิ่งต่อบริษัทที่ผลิตสินค้าขนาดใหญ่ คือ

1. เกิดแรงงานในอุตสาหกรรมพื้นบ้าน ซึ่งได้ค่าจ้างต่ำกว่ากฎหมายค่าแรงขั้นต่ำและ
การคุ้มครองตามกฎหมายกำหนด

2. แรงงานในอุตสาหกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ สามารถถูกใช้เป็นอาวุธต่อรองกับแรงงานรับ
จ้างในเมือง

3. แรงงานที่จ่ายค่าจ้างเป็นรายชิ้นสามารถปรับได้ตามต้องการ กล่าวคือ เมื่อความ
ต้องการสินค้ามีสูงก็สั่งผลิตให้มากขึ้น แต่เมื่อมีความต้องการต่ำก็ผลิตให้น้อยลงได้โดยบริษัทไม่
ต้องเสียต้นทุน หรือค่าใช้จ่ายใด ๆ ระหว่างที่ไม่มีการให้ผลิต (Pineda-Ofreno, 1988:161) แม้
กระนั้นคนงานในอุตสาหกรรมพื้นบ้าน และที่ทำงานในบ้านของตนเอง ก็ไม่ได้รู้สึกว่าการกำลังถูกใช้
เป็นเครื่องมือ ในการต่อรองกับผู้หญิงในส่วนที่ทำการผลิตแบบมีองค์กร (Pineda-Ofreno, 1988:163)

การศึกษาเกี่ยวกับแรงงานหญิงในเศรษฐกิจนอกระบบของเมืองเชียงใหม่ โดยเบญญา
(2534) ระบุว่าสามารถแยกแรงงานออกได้เป็นงานในกลุ่มขายของข้างถนน (street-traders) กลุ่ม
อาชีพบริการ (personal-service) และกลุ่มผู้รับเหมาช่วง (sub-contractors) โดยผู้หญิงเหล่านี้จะมี
สถานภาพในการทำงานอาชีพแตกต่างกัน คือมีทั้งผู้ประกอบการ (ร้อยละ 61 สูงสุดอยู่ในกลุ่ม
ผู้ทำงานขายของข้างถนน) และผู้เป็นลูกจ้าง (ร้อยละ 87 สูงสุดอยู่ในกลุ่มอาชีพบริการ) และผู้รับ
เหมาช่วงซึ่งมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวนั้น (อยู่ในฐานะผู้รับจ้าง) มีถึงร้อยละ 95 (เบญญา, 2534:46)
โดยคิดอัตราค่าจ้างเป็นรายชิ้น (piece rate) ซึ่งจะมีวิธีการคิดค่าจ้างต่างกันไปตามลักษณะงาน
อาทิเช่น คิดค่าจ้างเป็นรายชิ้น เป็นโหล เป็นตัว เป็นน้ำหนัก และอื่น ๆ ตามแต่จะตกลงกันระหว่าง
ผู้ว่าจ้างกับผู้รับจ้าง (เบญญา, 2534:55)

งานที่คิดอัตราค่าจ้างเป็นรายชิ้น หรืองานที่รับมาทำที่บ้านนั้น เป็นลักษณะหนึ่งของ
การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ (Gray, 1990:23) กล่าวคือ "การผลิตสินค้าแต่เพียงชนิดเดียว
ที่ละมาก ๆ (single product) ซึ่งผลิตโดยบริษัทต่างๆที่มีอยู่ทั่วโลกนั้น ส่วนที่เป็นการผลิตที่ใช้ทุน
เข้มข้นส่วนใหญ่ดำเนินงานในยุโรป สหรัฐอเมริกา หรือญี่ปุ่น และการผลิตในส่วนที่ใช้แรงงานเข้มข้น
ลักษณะงานซ้ำซากจำเจ และใช้มือคนทำการผลิต จะถูกกำหนดให้อยู่ในประเทศแถบเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ การผลิตสินค้านั้นถูกขอย่อยให้เป็นส่วนเล็กส่วนน้อยมากขึ้น ซึ่งทำให้
สามารถมอบงานให้ส่วนใดในโลกทำก็ได้ ที่สามารถจัดหาการผนึกกันของทุน และแรงงานที่ให้ผล
กำไรมากที่สุด อันเป็นการผลิตที่เกี่ยวข้องกับงานที่ทำได้ดีและเร็วกว่าซึ่งมีที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้าน"
(Gray, 1990:22)

แม้จะมีได้เป็นกฎเกณฑ์ตายตัวว่า ผู้ที่ทำอุตสาหกรรมอยู่กับบ้านจะต้องเป็นสตรีเสมอไปก็ตาม แต่ดูเหมือนจะเป็นการยอมรับกันอยู่ในที่ว่างงานนี้เหมาะสมกับสตรี เบ็ญจา (2538) กล่าวถึงงานดังกล่าวว่า มักจะเป็นแรงงานแบบเข้ม และไม่ต้องใช้ทักษะมากมาย เครื่องมือที่ใช้ก็เป็นแบบง่าย ๆ ที่อาจมีใช้ตามบ้านอยู่แล้ว อาทิเช่น จักรเย็บผ้า กี่ทอผ้า เป็นต้น ด้วยเหตุนี้งานอุตสาหกรรมบางลักษณะจึงสามารถทำได้ในบ้านของแต่ละคน ขณะเดียวกันก็มีสตรีบางกลุ่มบางพวกที่มีความจำเป็นต้องอยู่บ้านเพราะต้องเลี้ยงลูก หรือดูแลพ่อแม่แม่แก่ รวมทั้งภาระงานบ้านอื่น ๆ แต่ก็พอมีเวลาว่างในแต่ละวันเหลืออยู่บ้างจึงสามารถรับงานพิเศษมาทำที่บ้านได้ ประกอบกับงานดังกล่าวมีลักษณะยืดหยุ่น ทั้งในแง่ชั่วโมงการทำงานและลักษณะการควบคุมงาน จึงเอื้อประโยชน์ต่อสตรีที่จำเป็นต้องอยู่บ้าน ด้วยสามารถทำงาน ดูแลลูก และทำงานบ้านไปพร้อม ๆ กัน การทำงานบางอย่างสตรีอาจต้องไปนั่งทำงานอยู่ที่บ้านเจ้าของงาน เพราะต้องใช้อุปกรณ์บางอย่างร่วมกัน หรือเจ้าของงานจำเป็นต้องควบคุมบางขั้นตอนของการผลิต แต่การทำงานลักษณะนี้ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการทำหน้าที่แม่บ้านของสตรีแต่ประการใด เพราะบ้านเจ้าของงานก็อยู่ในละแวกเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะความง่ายของงานที่โรงงานส่งออกมาให้ทำ และความรู้ความสามารถ รวมทั้งเวลาว่างที่พอจะมีอยู่บ้างนั้น ได้มีส่วนทำให้เกิดการยอมรับกันทั่วไปว่าการทำงานอุตสาหกรรมอยู่กับบ้านมีความเหมาะสมกับสตรี ประกอบกับการที่สตรีส่วนใหญ่จำเป็นต้องแบกรับภาระทางเศรษฐกิจของครัวเรือนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้นั้น การทำงานอุตสาหกรรมอยู่กับบ้านจึงกลายเป็นช่องทางหนึ่งที่ช่วยให้สตรีมีงานทำ และมีรายได้เป็นของตนเอง ขณะเดียวกันก็สามารถทำหน้าที่แม่บ้านได้อีกด้วย (เบ็ญจา, 2538:46-47)

สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกัน ระหว่างแรงงานทางอุตสาหกรรมกับบรรทัดฐานของท้องถิ่น ซึ่งได้ตอกย้ำความเชื่อเกี่ยวกับการแบ่งงานระหว่างเพศหญิงและเพศชายให้มีน้ำหนักมากขึ้น ดังที่เบ็ญจากล่าวไว้ว่า “กิจกรรมที่ค่อนข้างจะเป็นที่นิยมในหมู่สตรี และมีปรากฏอยู่ทุกภาคของประเทศคือ งานทอผ้าและเย็บผ้าที่ถือว่าเป็นงานของสตรีมาแต่โบราณ.. เนื่องจากงานทอผ้าและเย็บผ้านั้น ได้ถูกจัดอยู่ในอุตสาหกรรมประเพณี (traditional industry)” (เบ็ญจา, 2538:48)

กรณีศึกษาของผู้หญิงอินเดียที่ทำงานในระบบรับเหมาช่วง เป็นความสัมพันธ์ของบทบาทของผู้หญิงที่กำหนดมาจากประเพณีและการสอดรับกันของระบบแรงงานแบบรับเหมาช่วง ที่แสดงให้เห็นว่าพวกหล่อนนั้นถูกเอาเปรียบจากระบบดังกล่าวได้อย่างน่าทึ่ง กล่าวคือ “เมื่อสตรีถูกขนบธรรมเนียมประเพณีกีดกัน คือถูกจำกัดให้อยู่เฉพาะในบ้านเท่านั้น สตรีก็เชื่อว่าจะไม่ฝ่าฝืนประเพณีและออกไปหางานรับจ้างทำนอกบ้าน ความยากจน และไม่มีทางเลือกเท่านั้นจึงจะช่วย

กระตุ้นให้สตรีทำลายประเพณีนิยมได้ เนื่องจากจะมีผลให้สถานภาพของสตรีและครอบครัวต้องสูญเสียไปอย่างมาก สตรีเหล่านี้จะยอมรับค่าจ้างและค่าตอบแทนอื่น ๆ ต่ำกว่าที่พวกหล่อนควรจะได้รับถ้ามีโอกาสออกไปทำงานนอกบ้านได้ เพราะการรักษาฐานะแม่บ้านไว้ได้เป็นสิ่งที่ค่าทางสังคมและจิตใจ เนื่องจากสตรีเหล่านี้ถูกกันออกมาจากกลุ่มคนงาน และตลาดงาน จึงมีข้อเสียเปรียบเมื่อติดต่อกับตัวแทนต่าง ๆ (ที่เคลื่อนไหวได้คล่องตัวซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย) และสตรีเหล่านี้ก็ไม่สามารถรวมตัวเป็นองค์กรได้ และเนื่องจากความสามารถในการทำมาหากินอยู่ในขีดจำกัด สตรีจึงต้องยอมทำงานที่ได้ค่าจ้างแรงงานต่ำมาก ๆ ครอบครัวของสตรีมักอยู่ในสภาพที่แร้นแค้น โดยมีตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าสตรีในครัวเรือนยากจนจะเป็นผู้เสียเปรียบอยู่เสมอ

เช่น คนงานที่ทำ(ผ้า)ลูกไม้ ในเมืองนาร์สพอร์ อินเดียประเทศ ประเทศอินเดีย สตรีเหล่านี้มีความภูมิใจที่ว่าพวกหล่อนเป็น “แม่บ้าน” มิใช่ “คนงาน” ตามความรู้สึกของพวกหล่อน งานที่ทำนั้น เปรียบเสมือนเป็นงานที่แม้แต่พวกหล่อนเองก็มองไม่เห็น และทางการก็ไม่นับว่าสตรีเหล่านี้เป็นแรงงานกรรมกร แต่พวกหล่อนทำงานวันละ 6-8 ชั่วโมง และได้รับค่าจ้างเพียงร้อยละ 19 ของแรงงานขั้นต่ำของสตรี เมื่อต่างประเทศมีความต้องการลูกไม้ลดลงเนื่องจากสตรีเหล่านี้ไม่ใช่คนงานจึงไม่อาจเรียกพวกหล่อนว่า “ผู้ว่างงาน” แรงงานเหล่านี้เป็นรายได้แหล่งใหญ่อันเกิดจากการส่งงานฝีมือไปต่างประเทศ และบรรดาพ่อค้าผู้ส่งออกหลายราย (ซึ่งเป็นชาย) ได้กลายเป็นมหาเศรษฐีจากธุรกิจเกี่ยวกับลูกไม้เหล่านี้ นอกจากนั้นเงินส่วนที่เหลือซึ่งเป็นผลจากการปฏิวัติเชียนั้น ชาวนาที่มีฐานะร่ำรวยได้นำไปลงทุนในอุตสาหกรรมลูกไม้ที่ให้ผลกำไรสูง การที่คนงานไม่รู้จักรักรรรมชาติของผลิตผลของตน และตลาดเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้อุตสาหกรรมนี้เกิดผลกำไรเป็นล่ำเป็นสัน การดักดวงผลประโยชน์จากสตรีเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะเกิดขึ้นจาก ความไม่รู้ว่าคุณเองถูกดึงเข้าไปสู่การแบ่งแยกแรงงานระหว่างประเทศ และจากการที่ยังคงสภาพของแม่บ้านไว้ แต่ได้ประโยชน์เพิ่มขึ้นจาก “กิจกรรมในยามว่าง” เท่านั้น หากยังเกิดจากการที่ครอบครัวยากจนลง ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิวัติเชียนอีกด้วย การนำธัญพืชสายพันธุ์ต่าง ๆ ที่ให้ผลผลิตสูงมาปลูกต้องใช้ น้ำ ปุ๋ย และยาปราบศัตรูพืช ในปริมาณสูง (และต้องมีสินเชื่อด้วย) มีแนวโน้มทำให้ช่องว่างระหว่างชาวนาที่ร่ำรวยกับชาวนาที่ยากจนขยายกว้างขึ้น และส่วนใหญ่ชาวนาที่ยากจนจะต้องสูญเสียที่ดินทำกินที่เกิดขึ้นเพราะหนี้สิน เหมือนดังที่เกิดขึ้นในพื้นที่อื่นมาแล้ว สตรีที่ทำลูกไม้เหล่านี้เป็นพวกที่อยู่ในครอบครัวยากจนลงดังกล่าว ความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินสดในครอบครัวทำให้สตรีจำนวนไม่น้อยยินดีรับงานซึ่งให้ค่าตอบแทนน้อยมาก ในขณะที่เดียวกับที่ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่กับชาวนาที่ร่ำรวย และนำเงินมาเป็นทุนขยายกิจการอุตสาหกรรมลูกไม้

ในทำนองเดียวกันกับสตรีที่เมืองอัลลาฮาบาด อุตรประเทศ ประเทศอินเดีย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม และสตรีวรรณะต่ำชาวฮินดู พวกหล่อนเป็นคนยากจนและไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง คราวเรือนจะผลิตบุหรี่ปิดี (beedi) ที่นิยมให้สูบแทนบุหรี่ธรรมดาและมีราคาถูก ถึงแม้ว่าพวกหล่อนจะถูกเอาเปรียบจากกลไกของระบบรับเหมา แต่ก็ดูประหนึ่งว่าคนงานที่ทำบุหรี่ปิดีอยู่ในสภาพที่ดีกว่าพวกที่ทำลูกไม้ในเมืองนาร์สาปूर เมื่อบุคคลเหล่านี้ได้รับการรับรองว่าเป็นคนงานแล้วค่าจ้างตอบแทนที่ได้รับก็สูงขึ้นใกล้เคียงกับค่าจ้างที่ได้รับถ้าทำงานนอกบ้าน สตรีส่วนใหญ่รู้สึกว่าแหล่งรายได้ที่ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้ใดแหล่งนี้ สามารถจะช่วยยกฐานะในครอบครัว และทำให้สตรีมีสิทธิมีเสียงในครอบครัวยิ่งขึ้น” (ชูศรี 2526 : 23-27)

การขูดรีดแรงงานสตรีที่ทำงานอุตสาหกรรมอยู่กับบ้าน ปรากฏชัดในงานศึกษาของ Pineda-Ofreno (1988) เกี่ยวกับการรับเหมาช่วงเพื่ออุตสาหกรรมการส่งออกของประเทศฟิลิปปินส์ งานศึกษากล่าวถึงความขัดแย้งระหว่าง ช่างปักผ้าซึ่งรับงานมาทำที่บ้านกับนายหน้า ว่ามีความขัดแย้งมากมาย เนื่องจากค่าจ้างที่ได้รับต่ำลงเรื่อยๆ และงานที่ต้องใช้ฝีมือมากขึ้นกว่าที่เคยทำ นอกจากนี้ผู้รับจ้างยังรู้สึกว่าถูกนายหน้าเอาเปรียบมากเกินไป เพราะนายหน้าได้เงินถึง 50% ของค่าจ้างทั้งหมดที่รับเหมามาจากโรงงาน ในขณะที่ผู้รับจ้างต้องทำงานหนักเป็นเวลา 15 ชั่วโมงต่อวัน บางครั้งนายหน้านั้นก็รับงานต่อจากนายหน้าคนอื่น ๆ มาอีกต่อหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นผู้รับช่วงมาในช่วงที่หกแล้วก็ได้ แต่นายหน้าเองก็ยังโต้แย้งว่าต้องจัดหาวัสดุ อุปกรณ์ และแก้ปัญหาเรื่องค่าจ้าง ในกรณีที่โรงงานไม่จ่ายให้ตรงเวลา หรือบางครั้งก็จ่ายให้ต่ำกว่าที่ตกลงกันไว้โดยโรงงานอ้างว่าไม่ทำงานมาส่งตามกำหนดเวลา ทำให้การขนส่งไปยังเรือบรรทุกสินค้าเพื่อส่งให้กับบริษัทที่จ้างโรงงานผลิตอีกต่อหนึ่งล่าช้าออกไป ปัญหาร้ายแรงที่สุดคือ การแข่งขันระหว่างนายหน้าหรือผู้รับเหมาช่วงด้วยกันเองเพื่อให้ได้งานจากโรงงานมาทำได้มาก นายหน้าบางคนเสนอราคาต่อชิ้นต่ำมากเพื่อเป็นการตัดราคา โดยนายหน้าจะต้องรับผิดชอบเรื่องการผลิต ในกรณีนี้ไม่เฉพาะนายหน้าที่ลำบากเท่านั้น แต่ช่างปักที่ได้ค่าจ้างต่ำกว่าแรงงานตัวเองมากก็พลอยลำบากเช่นกัน

(Pineda-ofreno, 1988:161-162)

ปรากฏการณ์ตามที่ Pineda-Ofreno กล่าวถึงเป็นตัวอย่างที่เกิดขึ้นในประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งแบบแผนการจัดการแรงงานของระบบรับเหมาช่วงโดยตัวมันเองแล้วนั้นก็คือ ภาพของวิถีการผลิตแบบทุนนิยมซึ่งมีการผลิตแบบไม่ใช้ทุนนิยมตั้งอยู่ที่ชายขอบ ทำหน้าที่เอื้อประโยชน์ต่อการผลิตในฐานะแรงงานราคาถูก และขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ผลิตซ้ำแรงงานให้แก่ภาคทุนนิยม เราอาจกล่าวได้ว่าภาคการผลิตสินค้าขนาดเล็กนี้ถูกเลือกสรรจากทุนนิยมให้คงอยู่ได้ เพื่ออำนวยความสะดวกต่อทุนนิยมเองทั้งนี้ McGee (1979) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า “รัฐสามารถตัดการลงทุนในส่วน

ของสวัสดิการสังคม มีนัยในที่นี้ว่าเป็นผลประโยชน์ของรัฐที่จะรักษาภาคการผลิตสินค้าขนาดเล็กเอาไว้ (petty commodity sector) ในสภาวะการณ์ที่การพัฒนาไม่สามารถทำให้เกิดการจ้างงานที่ทันสมัยให้แก่ประชากรจำนวนมาก” (อ้างใน Hayzer, 1986:5)

สรุป ในระบบรับเหมาช่วงของเมืองเชียงใหม่อาจจะยังไม่มีการศึกษาในแง่มุมดังกล่าวอย่างชัดเจน แต่ตัวอย่างการศึกษาของประเทศไทย ฟิลิปปีนส์ และอินเดีย ที่ยกมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า

ก. ในระบบรับเหมาช่วงนั้น เป็นระบบใหญ่ภายใต้การดำเนินงานของบริษัทข้ามชาติหรือบริษัทร่วมทุนขนาดใหญ่ที่ต้องการกระจายงานผลิตออกไปยังประเทศที่มีค่าแรงถูก และตัดภาระในการจัดการและความขัดแย้งด้านแรงงานที่จะเกิดขึ้นของบริษัทแม่ออกไป ทำให้ระบบรับเหมาช่วงในท้องถิ่นไม่มีภาพที่ชัดเจนของเจ้าของทุนผู้ทำการผลิต และความขัดแย้งที่เกิดขึ้น จึงดูเหมือนเป็นความขัดแย้งภายในท้องถิ่นเอง โดยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบริษัทผู้เป็นเจ้าของทุนทำการผลิตเลย ภาพที่ถูกตัดช่วงจึงเป็นไปในทำนองเดียวกันกับระบบการจ้างเหมา ที่แยกผู้ผลิตกระจายกระจายออกไปยังท้องถิ่นในประเทศต่าง ๆ ของโลกที่สาม แต่ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์มากที่สุดก็คือเจ้าของบริษัทขนาดใหญ่ที่เป็นผู้ควบคุมเงินทุน เทคโนโลยี ตลาด และผู้ที่เสียประโยชน์มากที่สุดกลับเป็นแรงงานที่ถูกขูดรีดแรงงานในระดับล่างสุด ซึ่งก็คือผู้(หญิง)ที่รับงานมาทำที่บ้านในประเทศยากจนนั่นเอง นอกจากนี้ทวิลักษณ์ของแรงงานดังที่กล่าวมาข้างต้นกลับเป็นประโยชน์ที่ใช้ต่อรองกับแรงงานในระบบ และช่วยลดต้นทุนในการจัดการแรงงาน รวมทั้งทำให้บริษัทสามารถกดค่าแรงงานให้ต่ำกว่ากฎหมายกำหนดได้อีกด้วย

ข. ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ ที่ผู้หญิงกลายเป็นเพศที่อยู่ในความต้องการของแรงงานอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก เพราะรูปแบบการเติบโตของการผลิตสินค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่บนพื้นฐานของ “งานของเพศหญิง” ที่เน้นความชำนาญในการผลิตแบบที่ใช้แรงงานเข้มข้น และเป็นงานที่ต้องอาศัยความประณีตละเอียดละออ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นคุณสมบัติของเพศหญิงที่ถูกปลูกฝังมาแต่ดั้งเดิม ดังเช่น งานหัตถกรรม งานเย็บปักถักร้อย ก็เป็นงานที่ถูกอ้างว่ามาจากรากฐานเดิมของหัตถกรรมพื้นบ้าน แม้ไม่อาจสรุปได้ว่าผู้ชายจะทำงานชนิดนี้ได้ด้อยกว่าผู้หญิง แต่การอาศัยวิถีของการแบ่งงานระหว่างเพศแบบดั้งเดิมของท้องถิ่น กลับเป็นประโยชน์ต่อการผลิตในหลากหลายรูปแบบ เช่นการผลิตในโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ และในระบบรับเหมาช่วง ซึ่งแรงงานมีอยู่มากมายมหาศาล กระจายอยู่ตามชนบท มันเป็นยุทธวิธีที่จะเข้าถึงแรงงานที่มีความแตกต่างกันหลายระดับ ไม่ว่าจะเป็นหญิงสาวที่มีศักยภาพในการทำงานหนัก แม่บ้านที่มีข้อจำกัดทางการศึกษา และมีภาระในการเป็นผู้ดูแลการผลิตซ้ำของครัวเรือนทำให้

เคลื่อนย้ายไปทำงานต่างถิ่นไม่สะดวก เด็กที่อายุยังไม่ถึงเกณฑ์การจ้างงาน และแม้แต่คนชราที่ต้องอาศัยแรงงานหลักในครัวเรือนคอยดูแล แม้ว่าการมีรายได้ของผู้หญิงในระบบรับเหมาช่วง จะเปิดโอกาสให้พวกหล่อนสามารถยกระดับสถานภาพของตนเองให้ดีขึ้นได้ แต่พวกหล่อนก็ต้องทำงานหนัก และตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบอย่างมาก ประกอบกับการเป็นแรงงานนอกระบบ (ไม่ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายแรงงาน) ซึ่งมีที่ตั้งกระจายกระจายตามหมู่บ้านและชานเมือง โดยไม่สามารถรับรู้ถึงภาพรวมของการผลิตทั้งหมดได้ มีแนวโน้มทำให้ผู้หญิงเหล่านี้ไม่สามารถรวมตัวกันเป็นองค์กรที่จะต่อรองกับผู้จ้างในเรื่องค่าแรง หรือสวัสดิการด้านอื่น ๆ พวกหล่อนยังคงเป็น “แม่บ้าน” ที่มีรายได้ จากการทำงาน “ยามว่าง” เท่านั้น

ยุทธวิธีการสะสมทุนแบบยืดหยุ่น ทำให้ภาพการกระจุกตัวอยู่แต่ในโรงงานของแรงงานลดความคมชัดลง “การเพิ่มขึ้นของงานที่หลากหลายระดับ ได้ผลิตประสบการณ์และประวัติศาสตร์ของงานที่แตกต่างหลากหลายออกไป มันจึงเป็นการท้าทายต่อทฤษฎีที่ตั้งสมมุติฐานว่ารูปแบบจิตสำนึกของคนงานในที่ใดก็ตามก่อรูปขึ้นด้วยการจัดลำดับโครงสร้างแบบ ศูนย์กลาง/รอบนอก (core/periphery) เมืองเจ้าอาณานิคมที่เป็นศูนย์กลางการค้า/อดีตอาณานิคม (metropolitan/ex-colonial) และโลกที่หนึ่ง/โลกที่สาม (Ong, 1991:284) และผู้ศึกษาใครจะเสนอว่าการถกเถียงเรื่องรูปแบบจิตสำนึกของคนงานในระบบรับเหมาช่วงน่าจะให้ความสำคัญต่อโครงสร้างของสำนึกระหว่างเพศหญิงและเพศชายให้มากขึ้น

3.3 แนวคิดเรื่องงานและสถานภาพของผู้หญิง

การให้ความหมายต่อ “งาน” และบทบาทของผู้หญิง ตามแนวความคิดที่ว่า งานคืองานนอกบ้านที่ได้ค่าจ้าง และแนวคิดที่แยกงานที่ทำภายในบ้านว่าอยู่ในอาณาจักรส่วนตัวของเพศหญิง ซึ่งตรงข้ามกับงานที่เกี่ยวข้องกับระบบตลาดที่อยู่ในอาณาจักรสาธารณะของเพศชาย ชี้ให้เห็นว่ามีการประเมินงานของผู้หญิงต่ำกว่าความเป็นจริง กล่าวคือ “ที่ผ่านมากการวิเคราะห์เศรษฐกิจมีแนวโน้มที่จะทำให้งานของผู้หญิงในสัดส่วนมหาศาล เป็นสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้ (woman's invisible work) เนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นมีส่วนสัมพันธ์กับระบบตลาดทั้งโดยตรงและโดยอ้อม กิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้จะถูกสร้างแนวความคิดว่าเป็นงาน ดังนั้นจึงหมายถึง “แรงงานในครอบครัว” ที่ทำการเกษตร ซึ่งผลิตสินค้าป้อนตลาดแม้ในเวลาทำงานนั้นไม่ได้รับค่าตอบแทน ส่วนกิจกรรมที่ไม่ได้ค่าจ้าง ซึ่งผลิตสินค้าและบริการให้แก่การบริโภคของครัวเรือนเองกลับไม่ได้รับการพิจารณาว่าเป็นงานตามการเรียกขานของนักเศรษฐศาสตร์ สิ่งนี้รวมถึงการผลิตในบ้าน และงานอาสาสมัครในสถาบันและชุมชน ส่งผลให้ผู้หญิงในสัดส่วนสูงถูกพิจารณาและจัด

ให้อยู่ในกิจกรรมเหล่านี้ ผลที่ตามมาก็คือ ความไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ทางเศรษฐกิจ และมีการประเมินงานของผู้หญิงต่ำกว่าความเป็นจริง...เนื่องจากมองว่าระบบตลาดเป็นเกณฑ์หลักสำหรับการนิยาม “เศรษฐกิจ”

อย่างไรก็ตามระยะยี่สิบปีที่ผ่านมา ในระดับทฤษฎีและเชิงประจักษ์ งานของผู้หญิงได้กลายมาเป็นสิ่งที่สามารถมองเห็นได้ ชัดเจนยิ่งได้ขมวดมาถึงประเด็นที่ว่า งานที่ทำภายในบ้านถูกมองว่าเป็นอาณาจักรส่วนตัวของเพศหญิงในชีวิตประจำวันโดยพื้นฐาน และมักจะมีลักษณะตรงกันข้ามกับอาณาจักรสาธารณะของเพศชาย ซึ่งมีอิทธิพลเหนือกว่า ซึ่งหมายถึงด้านระบบตลาดนั่นเอง ทั้งสองอาณาจักรถูกมองว่าเป็นสิ่งที่แยกส่วนออกจากกัน และไม่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้เนื่องจาก “งาน” ถูกจำกัดความในความสัมพันธ์ที่มีต่ออาณาจักรของระบบตลาด” (Beneria, 1995:1843)

และถ้า “งาน” ถูกเข้าใจว่าเป็นเพียง “งานนอกบ้านที่ได้ค่าจ้าง” เท่านั้น คุณค่าของแรงงานเพื่อการดำรงชีพและแรงงานภายในบ้านของผู้หญิงจะถูกมองข้ามไป...ขณะที่ผู้หญิงถูกนิยามว่าเป็น “แม่บ้าน” แต่เวลาเดียวกันพวกเธอนั้นก็เข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ในแรงงานกสิกรรม และการผลิตของระบบตลาดขนาดเล็ก นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ดูแลเด็ก ๆ และค้าจุนครวัเรียนให้สามารถคงอยู่ตลอดไป โดยการทำกิจกรรมของพวกเธอ ผู้หญิงเหล่านี้ได้ช่วยสร้างรายได้ของครัวเรือนอย่างมาก ทั้งในแง่ของแรงงานที่ไม่ได้ค่าจ้างในภาคเกษตรกรรมและครัวเรือน ซึ่งเป็นแรงงานทางอ้อม และโดยทางตรงจากรายได้ที่เป็นตัวเงินซึ่งได้มาจากการค้าขายในระบบตลาด และการผลิตสินค้าขนาดเล็ก (Moore, 1988:43)

การที่ผู้หญิงเข้ามามีส่วนช่วยเหลือในการหารายได้ให้แก่ครัวเรือน และการทำงานที่ไม่ได้ค่าจ้างอันเปรียบเสมือนรายได้ทางอ้อม ถูกประเมินไว้ต่ำกว่าความเป็นจริงเช่นนี้ ไม่ได้มีเพียงสาเหตุที่มาจากการให้ความสำคัญกับระบบตลาดตามหลักเศรษฐศาสตร์ดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังมีสาเหตุอื่น ๆ อีก ที่สำคัญที่สุดก็คือ การให้นิยามคำว่า “งาน”

ตามความเห็นของ Burman (1979) และ Wallman (1979) เห็นว่า “งานไม่ใช่เพียงแค่สิ่งที่ผู้คนทำ เนื่องจากการนิยามใด ๆ ก็ตามต้องรวมถึงเงื่อนไขภายใต้ซึ่งงานนั้นถูกแสดงออกมา และรวมถึงคุณค่าทางสังคมของงาน หรือความมีค่าของงานภายในบริบททางวัฒนธรรมที่มีอยู่” และความเห็นที่สอดคล้องกันของ Esther Boserup ได้เน้นเรื่องการประเมินงานของผู้หญิงที่ต่ำกว่าความเป็นจริง โดยเฉพาะในส่วนของแรงงานเกษตรกรรมแบบยังชีพ และแรงงานภายในบ้านไว้ว่า ความลำเอียงทางอุดมการณ์ ซึ่งเป็นรากฐานของการจัดประเภทเชิงสถิติ มีแนวโน้มที่จะให้ค่าแก่

งานของผู้หญิงต่ำกว่าความเป็นจริง และกิจกรรม “เพื่อการยังชีพ” ก็มักจะถูกลืมนับสถิติของการผลิต และสถิติรายได้ซึ่งเป็นงานของผู้หญิงจำนวนมหาศาล (อ้างใน Moore, 1988:43)

นอกจากนี้ยังมีงานของนักวิชาการท่านอื่น ๆ ที่สนับสนุนแนวความคิดดังกล่าวอีก เช่น Anker and Hein (อ้างใน O'Connell, 1994: 55) กล่าวว่า “มีหลักฐานจากหลายประเทศที่แสดงว่าผู้หญิงนั้นคือสิ่งสำคัญต่อการได้มาซึ่งรายได้ ดังนั้นแบบฉบับที่ว่าผู้ชายเป็นผู้หาเลี้ยงผู้หญิงและเด็กนั้นเป็นเพียงมายาคติ (myth) เท่านั้น รายได้ที่ไม่เพียงพของผู้ชายคือความจริงของชีวิตครอบครัวส่วนใหญ่ในประเทศโลกที่สาม รายได้ของผู้หญิงจึงมีความสำคัญต่อการคงอยู่ของครัวเรือนจำนวนมาก” ดังนั้น “ระดับการทำงานเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงจะสูงหรือต่ำเพียงใดน่าจะขึ้นอยู่กับว่า สังคมนิยมบทบาทของผู้หญิงไว้อย่างไร และสังคมมอบภาระทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้หญิงมากน้อยเพียงใด นอกเหนือจากการที่ได้กำหนดว่างานบ้านและการเลี้ยงเด็กเป็นหน้าที่หลักของผู้หญิง การนิยามบทบาทสตรีที่แตกต่างกันนี้เองที่อาจเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อความแตกต่างของระดับการทำงานเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงในนานาประเทศ” (อ้างใน สุดสวาท, 2526:15)

จุดนี้เองที่ทำให้ต้องหันกลับมาพิจารณามิติเชิงอำนาจและความคาดหวังทางวัฒนธรรมในระบบการแบ่งงานตามเพศในครัวเรือน ซึ่ง Whitehead (อ้างใน Long, 1984) ได้อธิบายถึงการเมืองด้านงบประมาณภายในบ้านในอาฟริกาตะวันตกและอังกฤษไว้ว่า ความไม่เท่าเทียมกันในอำนาจระหว่างสามีกับภรรยานั้น เห็นได้ชัดเจนจากการจัดสรรรายได้ กล่าวคือหน้าที่ของผู้หญิงจะถูกติดอยู่กับการบริโภคของครอบครัวซึ่งเป็นส่วนรวม และการจัดการเงินเพื่อค่าใช้จ่ายในการยังชีพของส่วนรวมนั้นอยู่ในอำนาจของแม่บ้าน ขณะที่ผู้ชายจะมีความเป็นปัจเจกต่อการควบคุมค่าใช้จ่าย และการบริโภค ยิ่งกว่านั้นรายได้จากงานรับจ้างจะถูกจัดลำดับความสำคัญตามชนิดของรายจ่ายที่แตกต่างกัน ส่วนในประเทศอังกฤษนั้นเมื่อชนชั้นกลางผู้เป็นภรรยาเข้าไปสู่ตลาดแรงงาน ผู้ชายก็ยังคงมีฐานะเป็น “ผู้หาเลี้ยงครอบครัว” (the breadwinner) เช่นเดิม

การที่ภรรยามีรายได้ก็นับถูกมองว่าเป็น “เงินนอก” หรือ เงินค่าแต่งตัวของผู้หญิงสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย เช่น เป็นเงินสำหรับการไปเที่ยวในวันหยุดสำหรับตัวเธอเอง ผู้หญิงเหล่านี้ไม่ได้ถูกคาดหวังว่าจะช่วยสนับสนุนค่าใช้จ่ายที่สำคัญของครัวเรือน เพราะสิ่งนี้เป็นความรับผิดชอบของผู้ชาย แม้ว่าเขาอาจกันรายได้ส่วนหนึ่งไปเป็นค่าใช้จ่ายส่วนตัวมากไป ความเป็นจริงก็คือว่า รายได้อันมีที่มาจากการรับจ้างของสมาชิกในครัวเรือนที่มีสถานภาพแตกต่างกัน จะถูกประเมินและถูกจัดประเภทอย่างแตกต่างกันมาก (Long, 1984:15)

ความแตกต่างระหว่างรายได้ของผู้หญิงกับผู้ชาย และแบบแผนการใช้จ่าย จึงอธิบายด้วยการอ้างอิงเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการจัด องค์กรครัวเรือน และการแบ่งงานระหว่างเพศ มันมิได้เป็นเพียงการกำหนดเชิงวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ขณะเดียวกันมันเป็นประสบการณ์ที่ผู้ชายและผู้หญิงกระทำอยู่ทุก ๆ วันจนตัวผู้หญิงเองก็คิดถึงตัวเธอเช่นนั้น

ส่วนในประเทศไทย การศึกษาบทบาทในทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ทั้งภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถสรุปได้ว่า ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการทำงานมากซึ่งไม่สามารถมองข้ามความสำคัญของพวกเธอได้ ดังเช่นงานของ Moy and Uraivan (1976) Yongyuth (2528) Rapeepun and Benjavan (1980) เบญจพรพน เบญจวรรณ และจามะรี (2530) (อ้างใน วารุณี, 2538:7-8) นอกจากนี้การศึกษาของ Klausner (1972) ซึ่งศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สรุปว่าโดยทั่วไปมีการแบ่งงานระหว่างเพศอยู่ แต่มีการยึดหยุ่นค่อนข้างมาก และไม่มีการต่อต้านหรือควบคุมให้ต้องทำงานตามบทบาททางเพศแต่อย่างใด และตั้งข้อสังเกตว่าไม่มีความรู้สึกเสียศักดิ์ศรีหรือเสียหน้าที่ต้องทำงานที่ปกติอีกเพศหนึ่งเป็นผู้ทำ

สอดคล้องกับงานของวารุณีและเบญจา (2537) ที่พบว่า ผู้หญิงส่วนใหญ่ รวมทั้งผู้ชาย ที่ทำการศึกษาไม่ได้มองว่าการทำงานบ้านเป็นเรื่องที่น่าอาย และในความเห็นของวารุณี มองว่าในทัศนะเรื่องการมองงานบ้านว่าเป็นงานที่ต่ำนั้น น่าจะเกิดขึ้นในช่วงที่สังคมมีความเชื่อแบบทุนนิยมที่มองว่างานทุกอย่างต้องมีการตอบแทนเป็นตัวเงิน งานบ้านซึ่งไม่มีผลตอบแทนเป็นเงินจึงถูกมองว่าเป็นงานที่ไม่มีคุณค่า คนหรือเพศที่ทำงานนี้ก็เลยด้อยค่าไปด้วย (อ้างใน วารุณี, 2538:8) แต่ผู้ศึกษายังสงสัยทัศนะเรื่องการมองงานบ้านว่าเป็นงานที่ต่ำ ว่าเกิดขึ้นในช่วงที่สังคมมีความเชื่อแบบทุนนิยมด้วยเหตุผลของการให้ค่าต่อค่าตอบแทนที่เป็นตัวเงิน ดังที่วารุณีสรุปนี้ อาจผิดก็ได้ เพราะดังที่ Whitehead (1984:ในหัวข้อนี้) ศึกษาในสังคมทุนนิยมของอังกฤษ พบว่าผู้หญิงเองก็มีรายได้จากการเข้าสู่ตลาดแรงงาน แต่ผู้ชายเท่านั้นที่มีฐานะเป็น “ผู้หาเลี้ยงครอบครัว” ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นผู้มีสถานภาพสูงสุดในบ้าน เนื่องจากผู้หญิงเหล่านี้ไม่ได้ถูกคาดหวังว่าจะช่วยสนับสนุนค่าใช้จ่ายที่สำคัญของครัวเรือน ซึ่งให้เห็นว่า “เงิน” ไม่ได้เป็นตัวกำหนดสถานภาพของบุคคลเสมอไป แต่วัฒนธรรมที่กำหนดบทบาทของแต่ละเพศให้ทำหน้าที่แยกกันเป็น “ในบ้าน” และ “นอกบ้าน” และยังหลงเหลือจากความเชื่อ เรื่องการแยกบทบาทระหว่างหญิงชายในลักษณะนี้มาจนถึงสังคมทุนนิยมต่างหาก ที่ทำให้งานบ้านเป็นงานที่ต่ำในสายตาของสังคมทั่วไป

ประเด็นดังกล่าวอธิบายได้จากข้อเสนอของ Rosaldo (1974) ที่ชี้ว่าการให้ความสำคัญต่อบทบาทการเป็นแม่ของผู้หญิง นำไปสู่ความคิดในเรื่องบทบาท “ในบ้าน” กับบทบาท “ในที่

สาธารณะ” ซึ่งเป็นบทบาทที่ตรงข้ามกันอย่างเป็นสากล และมีลักษณะที่ไม่เท่าเทียม เนื่องจากผู้หญิงถูกจำกัดให้อยู่ในอาณาจักรของบ้าน ซึ่งไม่สามารถเข้าถึงสิทธิอำนาจ เกียรติยศ และคุณค่าทางวัฒนธรรม ในขณะที่สิ่งเหล่านี้ผู้ชายเป็นผู้มีสิทธิ์ได้ก่อน นอกจากนี้การที่ผู้หญิงแสดงอำนาจออกมาบ้างก็ถูกมองว่าเป็นเรื่องที่ไม่ชอบธรรม วิถีทางที่ผู้หญิงจะได้รับเกียรติ และสำนึกในทางคุณค่าก็มักจะจำกัดอยู่แต่ในโลกของงานบ้านงานเรือน (domestic world) ส่วน Ortner (อ้างใน Rosaldo and Lamphere, 1974:8-9) เห็นความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ ว่ามาจากลักษณะทางชีวภาพของผู้หญิง บทบาททางสังคม และบุคลิกภาพ ทั้งสามส่วนนี้สนับสนุนให้วัฒนธรรมนิยามผู้หญิงว่า “ใกล้ชิดกับธรรมชาติ” มากกว่าผู้ชาย ด้วยเหตุนี้จึงถูกควบคุม ถูกจัดการ และถูกทำให้เป็นเพศที่ด้อยกว่าชายตามวัตถุประสงค์ของ “วัฒนธรรม” กล่าวโดยสรุปก็คือหน้าที่ทางสังคมของผู้หญิงโดยเฉพาะบทบาทในการเลี้ยงดูเด็กและการผลิตซ้ำทำให้ผู้หญิงกลายเป็น “เพศที่สอง”

O'Connell ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ Women and the family ถึงกระบวนการสร้างอุดมการณ์ของสถาบันแห่งความเป็นแม่ว่า “แม่เป็นผู้มีอิทธิพลเหนือสิ่งอื่นใด มีความเข้มแข็ง และเป็นผู้เลี้ยงดู ได้นำมาซึ่งนัยที่ว่าผู้ที่เป็นแม่เท่านั้นที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อการให้กำเนิดบุตร และดูแลครัวเรือนในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งมีหน้าที่ทำงานบ้านด้วย อุดมการณ์นี้ถูกตอกย้ำจากระบบเครือญาติ โครงสร้างของรัฐ สถาบันศาสนา และนายจ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นโยบายทางสังคมและเศรษฐกิจของรัฐบาลส่วนใหญ่ ที่ดำเนินการจำกัดอยู่ในแนวทางที่จะปกป้อง หรือสนับสนุนผู้หญิงเฉพาะในบทบาทของความเป็นแม่เท่านั้น แต่ไม่มีรัฐบาลใดที่ตระหนักถึงความต้องการของผู้เป็นแม่อย่างเต็มเปี่ยม หรือจัดหาโครงสร้างที่ให้การสนับสนุนอย่างน่าพึงพอใจ บางรัฐบาลอาจจะพยายามทำอยู่ แต่ในหลายประเทศเรื่องสุขภาพ การเลี้ยงดูเด็ก และบริการทางสังคมอื่น ๆ ยังเป็นสิ่งที่รองลงมาจากวิกฤตการณ์และภาวะชบเซาทางเศรษฐกิจ ความเป็นแม่ดังที่ได้ให้คำจำกัดความข้างต้น เป็นทั้งการให้เกียรติและความรับผิดชอบที่หนักอึ้ง โดยสังคมในวงกว้างถือว่า ในเกือบทุกครอบครัวผู้หญิงเป็นผู้จัดหาสิ่งจรรโลงจิตใจ และการดูแลรักษาพยาบาล เช่นเดียวกับการให้การดูแลทั่ว ๆ ไปที่เด็กเล็ก ๆ และสมาชิกครอบครัวที่เจ็บป่วย พิกการ หรือคนชราต้องการ สิ่งนี้เป็นหน้าที่ที่จารีตประเพณีและวัฒนธรรมบงการให้ผู้หญิงทำ ด้วยเหตุนี้มันจึงมักจะไม่ได้รับการตอบสนอง ผู้จัดทำนโยบาย ผู้ชายที่อยู่ในครอบครัว และผู้หญิงส่วนใหญ่ ก็เห็นว่ามันเป็นบทบาทของผู้หญิงในสภาวะการณ์ส่วนมากและภายใต้ข้อจำกัดของสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจ ผู้หญิงปฏิบัติหน้าที่ในบทบาทดังกล่าวได้อย่างดี และพบว่าพวกหล่อนได้รับคำชื่นชมและพึงพอใจกับมัน แต่พวกหล่อนก็ต้องทนลำบาก และเหนื่อยยากในการแบกรับหน้าที่และเกียรติยศดังกล่าวไม่น้อย”

(O'Connell, 1994:37)

Barbara Ward (1963) โยงแนวคิดเรื่องบทบาทและสถานภาพในบริบทของสังคมในระยะเปลี่ยนผ่านว่า สถานภาพของเพศหญิงเป็นผลมาจากการมอบบทบาททางสังคมให้แก่พวกหล่อน ซึ่งวัฒนธรรมเป็นผู้มอบให้ และเสนอต่อไปอีกว่า มิใช่เพียงแค่มอบบทบาทเท่านั้นที่เป็นที่มาของสถานภาพ แต่การเปลี่ยนแปลงบทบาทก็เป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงสถานภาพด้วยเช่นกัน (Chipp and Green, 1980:6)

ดังปรากฏในงานศึกษาของทวิช (2538) ซึ่งเสนอภาพที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทในการผลิต นำมาซึ่งความคลั่งคลั่งของสถานภาพระหว่างเพศหญิง และเพศชาย ภายใต้บริบทสังคมที่กำลังเปลี่ยนผ่าน ของชาวเขาเผ่าลีซอในประเทศไทย เขาชี้ว่ากระบวนการพัฒนาชาวเขาของรัฐ ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงต้องอยู่ในภาวะถูกเบียดให้ตกขอบทางสังคม การเข้าสู่วิถีการผลิตใหม่ทำให้เกิดปัญหาการแสดงบทบาท และความขัดแย้งระหว่างเพศ ผู้ชายที่เคยเปรียบเสมือนสุนัข ที่แม้ว่าจะทำงานน้อยกว่าผู้หญิงอยู่บ้าง แต่ได้รับการยอมรับโดยชุมชน จากการแสดงความกล้าหาญและการให้ขึ้นเชิงต่อรองผลประโยชน์ เพราะต้องออกไปนอกชุมชนเพื่อขายผลผลิต หรือแลกเปลี่ยนสินค้าที่จำเป็นอยู่เสมอ ในปัจจุบันกลับกลายเป็นคนไร้ประโยชน์ การสูญเสียงานที่แสดงถึงความเป็นเพศชายไปแทบทั้งหมด ทำให้ผู้ชายลืมนึกถึงปัญหาสูญเสียความภาคภูมิใจ และรู้สึกว่าตัวเองไม่มีคุณค่า ส่วนความสง่างามของผู้หญิงที่เปรียบเสมือนช้าง ตามความคาดหวังของชุมชนซึ่งอยู่กับการทำงานได้ดีทั้งในไร่และงานบ้าน ได้แปรเปลี่ยนมาสวมบทบาทที่ต้องอยู่บ้านเย็บผ้าทั้งวัน และต้องออกไปค้าขายในเมืองแทนผู้ชาย กลายเป็นช้างเฒ่าที่ต้องออกไปทำงานในเมือง ทวิชวิเคราะห์ว่าเนื่องจากอำนาจของเพศชายผูกติดอยู่กับชุมชน และการแสดงอำนาจความเป็นเพศชาย ส่วนใหญ่กระทำผ่านกิจกรรมระดับชุมชน เช่นการทำไร่ การล่าสัตว์ การขายผลผลิต และพิธีกรรม เป็นต้น การเกิดความเป็นปัจเจกทำให้ผู้ชายรู้สึกสูญเสียอำนาจ และไร้สถานภาพที่จะแสดงออกถึงความเป็นชาย ส่วนผู้หญิงสามารถแสดงอำนาจและบทบาทที่ไม่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับกิจกรรมระดับชุมชนเสมอไป เช่นการมีบุตร และการผลิตในขอบเขตของบ้านเรือน ผู้หญิงจึงปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ หรือการเกิดความเป็นปัจเจกได้ดีกว่า แต่จะเกิดความสับสนในการแสดงบทบาทของเพศหญิง ทำให้รู้สึกเบื่อหน่ายขึ้นมาแทน จนต้องนำพิธีกรรมมาเป็นสื่อกลางในการปรับความสัมพันธ์ระหว่างเพศ (ทวิช, 2538: 232-247)

สรุป งานของผู้หญิงไม่เพียงแต่จะอยู่ในขอบเขตของงานบ้านเท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญในการผลิตนอกบ้านด้วย ไม่ว่าจะเป็นสังคมเกษตรกรรม หรือสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรม แรงงานของเพศหญิงมีความสำคัญต่อการผลิตและการผลิตซ้ำแรงงาน ดังหลักฐานที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น แต่เป็นเพราะความลำเอียงทางอุดมการณ์ที่เป็นพื้นฐานในการจัดทำสถิติ และ

การให้ค่าต่องานของเพศหญิง ในฐานะที่เป็นผู้ดูแลงานบ้านเพียงด้านเดียว ที่ยังฝังแน่นอยู่ในจิตสำนึกของทั้งเพศหญิงและเพศชาย ได้ก่อให้เกิดการมองไม่เห็นงานของผู้หญิงอย่างเต็มรูป ซึ่งตามทัศนะของนักวิชาการแนวสตรีนิยม (Benholt-Thomsen 1981, Heyzer 1986, Meillassoux 1981) ก็ชี้ชัดว่างานที่เป็นการผลิตซ้ำ และการผลิตสินค้าและบริการเพื่อบริโภคในครัวเรือน (ซึ่งไม่ได้ค่าจ้าง) และวิถีการผลิตก่อนทุนนิยม เป็นส่วนที่เรียกว่าเศรษฐกิจนอกระบบ สิ่งนี้สนับสนุนการพัฒนาของระบบทุนนิยมในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิถีการผลิต สามารถสร้างผลกระทบต่อสถานภาพของทั้งสองเพศ ผลที่ตามมาคือการกำหนดบทบาทหน้าที่ และการให้คุณค่าตามประเพณีเดิมไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่กำลังเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์ของทวิช เกี่ยวกับการแสดงบทบาทและอำนาจของเพศหญิงและเพศชายที่กระทำผ่านกิจกรรมต่างระดับกัน

ส่วนการศึกษาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงภาคเหนือ อาทิ งานของยศ (2535) วารุณี (2538) และนิวัติ (2540) มีจุดร่วมในการอภิปรายถึงสถานภาพของผู้หญิงภาคเหนือโดยการวิเคราะห์เรื่องระบบครอบครัว ระบบเครือญาติ ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า แต่ทัศนะของทั้งสามท่านกลับมีความเห็นแตกต่างกัน เช่นยศ เห็นว่าความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ หรือ ผีปู่ย่า แสดงถึงบทบาทฐานะที่สำคัญของผู้หญิงในฐานะผู้ผลิตของสังคมอย่างแท้จริง (ดู ยศ, 2535:206 - 215) แต่ความเห็นของนิวัติกลับเป็นในทางตรงกันข้าม กล่าวคือ นิวัติเชื่อตามความเห็นของ Chayan (อ้างใน นิวัติ, 2540 : 4) ว่าผู้หญิงในระบบครอบครัวเครือญาติทางภาคเหนือนั้น มิได้มีสถานภาพที่สูงแต่อย่างใด โดยเฉพาะผู้หญิงที่อยู่ในฐานะความเป็นลูกสาว ซึ่งเปรียบเสมือนทรัพย์สินของครอบครัว สุดท้ายการวิเคราะห์ของวารุณีสรุปว่า แม้ว่าผู้หญิงในภาคเหนือจะมีหน้าที่ในการเป็นผู้สืบทอดผีบรรพบุรุษ แต่มิได้เป็นการบ่งบอกถึงสถานภาพของผู้หญิงว่าสูงกว่าชายแต่อย่างใด ทั้งนี้ในขอบเขตของพิธีกรรม ผู้หญิงถูกคาดหวังให้มีส่วนเข้าไปร่วมและสนับสนุนอย่างมาก แต่เกือบจะไม่เคยอยู่ในตำแหน่งของผู้นำเลย ยกเว้นกรณีที่มีการเข้าทรงเป็นส่วนหนึ่งของพิธี หรือพิธีนั้นมีขนาดเล็กมีเพียงผู้หญิงมาเข้าร่วมพิธี และในกลุ่มผีปู่ย่านั้นก็เป็นเพียงกลุ่มพิธีกรรมที่มีได้มีบทบาทในการเป็นเจ้าของทรัพย์สินร่วมกัน หรือมีส่วนในการกำหนดความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ หรือกำหนดการใช้แรงงานร่วมกันแต่อย่างใด และในกระบวนการพิจารณาในเรื่องการลงโทษต่อการทำผิดนั้น ไม่มีสิ่งใดหรือกระบวนการใดที่แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า บ่งบอกถึงสถานภาพที่สูงของผู้หญิง

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความเห็นไม่ตรงกันนักในเรื่องความสูง-ต่ำของสถานภาพผู้หญิง แต่ในภาพรวมแล้วสามารถสรุปได้ว่า สังคมในภาคเหนือเป็น “สังคมชายเป็นใหญ่” (patriarchy) (ดู

Humm, 1990:159) ซึ่งบทบาทอำนาจตามประเพณีกำหนดให้อยู่ในมือของเพศชาย เปรียบเสมือน โครงสร้างของสังคมอย่างเป็นทางการ

4 กรอบความคิดในการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นความพยายามที่จะวิเคราะห์ แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลง สถานภาพของผู้หญิงในครอบครัว และแนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง โดยให้ความสนใจต่อยุทธวิธีที่ผู้หญิงในกลุ่มผู้รับเหมาช่วงเลือกใช้ เพื่อจัดการแรงงาน และจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงในเครือข่ายรับเหมาช่วง และความสัมพันธ์ระหว่างเพศในครอบครัว ในบริบทของการเปลี่ยนผ่านทางสังคมและวิถีการผลิต ทั้งนี้ จะพยายามนำเสนอในทัศนะที่ว่า ผู้หญิงนั้นเปรียบเสมือน บุคคลที่มีความเป็นอิสระทางความคิดและการกระทำในสังคม ไม่ได้ถูก กำหนดความคิดและการกระทำ จากกรอบโครงสร้างบทบาทและสถานภาพแต่เพียงด้านเดียว ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดหลักในการศึกษา 2 แนวคิดคือ

4.1 แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง แนวคิดนี้กล่าวถึงสังคมของ เพศหญิงว่ามีลักษณะพิเศษในแง่ที่เป็นระบบความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนความผูกพันทางเครือญาติ และท้องถิ่น ซึ่งมีแบบแผนความสัมพันธ์หลากหลาย เช่นความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกสาว ความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์แบบมิตรนอกกลุ่มเครือญาติ เป็นต้น และยุทธวิธี ที่ผู้หญิงนำมาใช้ในระบบเครือข่าย จะมีทั้งการให้ความร่วมมือ การแลกเปลี่ยนแรงงาน และ ทรัพยากร (Bernard, 1981, Vaughan 1983) เพื่อให้ปฏิบัติการประจำวันบรรลุเป้าหมาย และการใช้อำนาจแฝงโดยสร้างอิทธิพลเหนือผู้อื่น เพื่อให้เกิดความภักดี การขู่มขืนนินทาเพื่อกดดันให้ผู้อื่น ปฏิบัติตามความประสงค์ของผู้หญิง Lamphere (1974) สรุปว่ายุทธวิธีของผู้หญิงมีความเกี่ยวพัน โดยตรงกับโครงสร้างอำนาจของครอบครัว กรณีที่อำนาจและสิทธิอยู่ในมือของผู้ชาย ผู้หญิงจะใช้ ยุทธวิธีสร้างอิทธิพลเหนือผู้ชาย และอาจจะนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างผู้หญิงด้วยกันเอง แต่ กรณีที่หญิงและชายใช้อำนาจ และสิทธิในครอบครัวร่วมกัน ผู้หญิงก็ไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องใช้ วิธีการสร้างอิทธิพลอยู่เบื้องหลังการกระทำของผู้ชาย ในสังคมเช่นนี้ผู้หญิงสามารถสร้างข้อผูกมัด กับเครือญาติที่เป็นผู้หญิง และผู้หญิงที่อยู่นอกกลุ่มในการประกอบกิจการประจำวันให้ลุล่วงไปได้ ดังนั้นยุทธวิธีที่ผู้หญิงเลือกใช้ในระบบเครือข่ายจะมีทั้งการให้ความร่วมมือ และบางครั้งจะเป็น ยุทธวิธีที่ส่งผลในเชิงขัดแย้ง

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ผู้หญิงจะเลือกใช้วิธีใด และเลือกใช้อย่างไร ในการจัดการแรงงาน และสร้างการยอมรับในตัวของผู้หญิงเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ และการเสียเปรียบเพื่อ

ต่อรองอำนาจแรงงาน แม้ว่าจะมีข้อจำกัดมากกว่าแรงงานในระบบโรงงานอุตสาหกรรมในการจัดตั้งองค์กร แต่การมีเครือข่ายทางสังคมภายในชุมชนและเครือข่ายภายในกลุ่มผู้รับเหมาช่วงจะสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับผู้จ้าง/นายหน้า หรือกลุ่มทุนที่อยู่ในระดับบนของโครงสร้างการจ้างงานได้หรือไม่ เป็นประเด็นที่ต้องสำรวจอีกประเด็นหนึ่ง

4.2 แนวคิดเรื่องสถานภาพของผู้หญิง ตัวชี้วัดเกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิงในการศึกษาครั้งนี้จะมองที่ สิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่ผู้หญิงนำมาได้ และความพึงพอใจในสถานภาพของตนทั้งที่อยู่ในขอบเขตของบ้าน และขอบเขตสาธารณะ และเพื่อเป็นการเน้นความสำคัญที่ความรู้สึกนึกคิดของผู้หญิง ที่มีต่อสถานภาพของตน ผู้ศึกษาจึงไม่อาจนำเกณฑ์ที่มาจากทัศนะของคนนอกมาตัดสินแต่เพียงด้านเดียว ทั้งนี้จะประเมินจากการอธิบายถึงสถานภาพของตนเอง ตามทัศนะผู้หญิงเหล่านี้เป็นหลัก อย่างไรก็ตามการอธิบายถึงสถานภาพของตนเองโดยผู้หญิง เหล่านี้ อาจเป็นการอธิบายในลักษณะรวบยอด ดังนั้นผู้ศึกษาจึงเห็นว่าควรนำมาวิเคราะห์ร่วมกับเกณฑ์การศึกษาเกี่ยวกับบทบาท หน้าที่ของสมาชิกครอบครัวที่มีสถานภาพแตกต่างกัน จากการทบทวนวรรณกรรม แนวคิดเรื่องสถานภาพของผู้หญิง จะสัมพันธ์กับบทบาทระหว่างเพศที่กำหนดให้งานของผู้หญิงอยู่ในขอบเขตของบ้าน ส่วนงานของผู้ชายจะอยู่นอกบ้าน คุณค่าของแต่ละเพศจึงมีเส้นแบ่งทางอาณาจักร และทำให้ผู้หญิงมีโอกาสเข้าถึงและจัดการทรัพยากรได้น้อยกว่าชาย อย่างไรก็ตาม Caplan ได้เสนอไว้ว่า “สมมุติฐานที่ว่า ทรัพยากรของครัวเรือนนั้นถูกควบคุมโดยผู้ชายเสมอ เป็นสมมุติฐานที่ไม่ถูกต้อง” (อ้างใน Moore 1988:56) เพราะรูปแบบความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนมีอยู่สองลักษณะคือ แบบร่วมหัวจมท้าย (sharing) และความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนที่มีลักษณะเน้นการแลกเปลี่ยน มากกว่าจะเป็นการร่วมกำลังทำการผลิต (exchange rather than pooling) เนื่องจากการกระจายทรัพยากรภายในครัวเรือนเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน ซึ่งต้องมองในความสัมพันธ์ที่มีต่อโยงใยของสิทธิและหน้าที่เสมอ (ดู Moore : 54 - 56) ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ จึงต้องวิเคราะห์ให้เห็นตัวแปรความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนว่ามีลักษณะใด เพื่อนำมาเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ อำนาจในการจัดการทรัพยากรของแต่ละเพศในกรณีศึกษา

5 ขอบเขตและวิธีวิจัย

5.1 หน่วยและระดับการวิเคราะห์ :

ก **เครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง** ที่อยู่ในกลุ่มรับเหมาช่วงสองกลุ่ม ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของการจัดองค์กรและการบริหารการผลิตที่แตกต่างกัน ทั้งนี้จะแบ่งระดับการวิเคราะห์ออกเป็นสองส่วนคือ **เครือข่ายระดับชุมชนของกลุ่มผู้รับเหมาช่วง** เช่น การเป็นเครือญาติ การเป็น

เพื่อนบ้าน การเป็นเพื่อนร่วมงานและการเป็นคู่อุปถัมภ์ ซึ่งเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์พื้นฐานของ
 ผู้หญิงเหล่านี้ ก่อนที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มรับเหมาตัดเย็บเสื้อผ้า ระดับการวิเคราะห์จะอยู่
 ที่ การนำความสัมพันธ์พื้นฐานมาจัดระเบียบกลุ่ม เพื่อจัดการแรงงานภายในกลุ่มด้วยยุทธวิธีใด
 และเครือข่ายระดับโครงสร้างของสายงานการผลิต ทั้งนี้ผู้ศึกษาจะจำกัดขอบเขตของ
 สายงานการผลิตให้อยู่ในระดับจุลภาค กล่าวคือให้ภาพความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มรับเหมาช่วง
 ของชุมชนพื้นที่ศึกษา กับผู้จ้างงานที่เข้ามาติดต่อกับกลุ่มโดยตรง เพื่อแสดงให้เห็นถึงการต่อรอง
 ระหว่างผู้จ้าง (ซึ่งอาจจะเป็นโรงงาน ผู้ประกอบการร้านค้าในท้องถิ่น และผู้จ้างซึ่งเป็นนักธุรกิจ
 จากต่างประเทศ) กับกลุ่มผู้รับเหมาช่วง ซึ่งภาพของกลุ่มผู้รับเหมาช่วงอาจเป็นได้ทั้ง ฐานราก
 สุดท้ายของระบบรับเหมาช่วง ซึ่งมีนายหน้ารับงานมาให้อีกทอดหนึ่ง และเป็นทั้งผู้กระจายงาน
 ให้กลุ่มอื่นรับเหมาอีกทอดหนึ่งก็ได้ ทั้งนี้ตระหนักอยู่เสมอว่าภายในกลุ่มผู้รับเหมาช่วงกลุ่มหนึ่ง ๆ
 อำนาจและสถานภาพของแรงงานก็มีการแบ่งชั้นกันด้วย เช่น หัวหน้าที่เป็นช่างตัดและนายทุน กับ
 ลูกน้องที่เป็นช่างเย็บ เป็นต้น

ข **ครัวเรือน** ระดับการวิเคราะห์ อยู่ที่การทำความเข้าใจลักษณะการแบ่งงานระหว่าง
 เพศ การกำหนดสิทธิและหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว และการปรับความสัมพันธ์ระหว่าง
 เพศหญิงและเพศชาย เมื่อบริบททางสังคมและวิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป ในทิศทางที่ผู้หญิงเข้า
 ร่วมในการหารายได้มากขึ้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เป็นการวิเคราะห์ในระดับอุดมการณ์สังคม
 แบบชายเป็นใหญ่ (patriarchy) ที่กำลังเปลี่ยนแปลงด้านความสัมพันธ์หญิงชายนั่นเอง หน่วยใน
 การวิเคราะห์ที่เป็นครัวเรือนนี้จะเน้นครัวเรือนของผู้หญิงในกลุ่มรับเหมาช่วงสองกลุ่ม โดยจำกัด
 ขอบเขตของสถานภาพของผู้หญิงทั้งสองกลุ่ม ในฐานะที่เป็นภรรยา และกรณีที่เป็นหญิงโสดก็จะ
 จำกัดขอบเขตของสถานภาพในฐานะที่เป็นลูกสาว

5.2 ข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล :

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยแบ่งข้อมูลออกเป็นสามลักษณะ

ก **ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน** จะมุ่งความสนใจไปที่พัฒนาการทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่
 ชุมชนในพื้นที่ศึกษาเริ่มเข้าไปเกี่ยวข้องกับการผลิตหัตถอุตสาหกรรม จนถึงปัจจุบัน เพื่อจะนำไป
 เชื่อมโยงกับ การกำหนดบทบาทในการทำงานระหว่างเพศ ให้เห็นภาพที่เป็นพลวัตร และให้ความ
 สนใจต่อโครงสร้างของระบบเครือข่าย ที่จะช่วยให้เข้าใจถึงพื้นฐานของเครือข่ายทางสังคมของ ผู้
 หญิงในหมู่บ้านได้ การเก็บข้อมูลจะใช้วิธีรวบรวมจากเอกสารที่เป็นข้อมูลเชิงสถิติ และการ
 สัมภาษณ์รายครัวเรือนประกอบกัน เกี่ยวกับจำนวนประชากร จำนวนหลังคาเรือน ขนาดการถือ

ครองที่ดิน ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดตั้งกลุ่มของหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริม ฯลฯ รวมทั้งฉบับที่กจากการสังเกตในกิจกรรมประจำวัน และกิจกรรมของส่วนรวมต่าง ๆ ที่สามารถสะท้อนภาพโครงสร้างอำนาจภายในหมู่บ้านได้

ข ข้อมูลเจาะลึกเฉพาะกลุ่มผู้รับเหมาช่วง แสดงความแตกต่างในการแยกแยะสถานภาพภายในกลุ่ม และยุทธวิธีหรือกฎเกณฑ์ที่สมาชิกภายในกลุ่มใช้ในการจัดการแรงงานและปฏิบัติการผลิตสินค้าให้เสร็จสิ้นตามคำสั่งของผู้จ้าง รวมทั้งการต่อรองในด้านต่าง ๆ ระหว่างกลุ่มผู้รับเหมาช่วงกับนายหน้าผู้จ้างงาน

ค ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการปรับบทบาทและสถานภาพภายในครอบครัว ของสมาชิกในกลุ่มรับเหมาช่วง เมื่อผู้หญิงกลายเป็นผู้ทำงานหารายได้จนเจือครอบครัว และมีฐานะเป็นแม่บ้านในขณะเดียวกัน ข้อมูลทั้งสองลักษณะจะใช้วิธีการจดบันทึกการสัมภาษณ์ และ สังเกตการณ์

5.3 การวิเคราะห์ข้อมูล จะทำไปพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูล โดยจะเริ่มจากการมองปรากฏการณ์ของการเข้าสู่แรงงานรับเหมาช่วงของผู้หญิง และกระบวนการปรับความสัมพันธ์ระหว่างเพศหญิงและเพศชายในครอบครัว ซึ่งมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างการแบ่งสรรอำนาจในการจัดการทรัพยากร และความคาดหวังของชุมชน ที่อิงหลักการของสิทธิและหน้าที่ของสมาชิกครัวเรือนที่มีสถานภาพแตกต่างกัน ตลอดจนยุทธวิธีหรือกฎเกณฑ์ที่ผู้หญิงนำมาใช้ ในสถานการณ์ต่าง ๆ ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต และสังคมปัจจุบัน เพื่อทำความเข้าใจต่อความเป็นตัวตนของผู้หญิงในปรากฏการณ์ดังกล่าว

5.4 สถานที่ดำเนินการวิจัย

พื้นที่ที่จะทำการศึกษาคือ หมู่บ้านสันเวียงเหนือและหมู่บ้านสันเวียงใต้ ตำบลต้นเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ทั้งสองหมู่บ้านเดิมเป็นชุมชนเดียวกัน ต่อมาได้ขยายตัวใหญ่ขึ้นจนต้องแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 หมู่ อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 10 กิโลเมตร ห่างจากตัวอำเภอสันกำแพง 4 กิโลเมตร และเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตหัตถกรรมบวรากรของบ้านป่อสร้างซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงสำหรับธุรกิจท่องเที่ยวในการผลิตสินค้าที่ระลึกของจังหวัดเชียงใหม่ เช่นทำร่ม กระดาษสา เสื้อผ้าพื้นเมือง และงานหัตถกรรมอื่น ๆ ในท้องถิ่น พื้นที่ศึกษาดังอยู่บนเส้นทางระหว่างตัวเมืองเชียงใหม่ กับอำเภอสันกำแพงอันเป็นเส้นทางที่มีร้านค้า และโรง

งานผลิตสินค้าหัตถอุตสาหกรรมอยู่อย่างหนาแน่น หมู่บ้านส่วนใหญ่ในเขตพื้นที่ดังกล่าวจะใช้แรงงานแบบเข้มในการผลิตสินค้าหัตถกรรม ซึ่งมีงานให้ทำตลอดทั้งปี

สถานการณ์ราคาที่ดินพุ่งสูงขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมา รวมทั้งแรงงานในภาคเกษตรกรรมขาดแคลนจนไม่สามารถผลิตข้าวได้ และการมีโรงงานขนาดเล็กเข้ามาตั้งในพื้นที่ ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคเกษตรกรรม ไปสู่ภาคหัตถอุตสาหกรรมกันมากขึ้น ทั้งจากแรงงานในละแวกใกล้เคียง และจากแรงงานที่มาจากต่างถิ่น ปัจจุบันมีหอพักเกิดขึ้นแทรกตามพื้นที่เกษตรกรรมของหมู่บ้านต่าง ๆ มากขึ้น แต่คนในหมู่บ้านทั้งสองยังคงทำการผลิตข้าวเป็นส่วนมาก และในชุมชนดังกล่าวจะมีกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าแบบรับเหมามาจากโรงงาน บ้างก็มีเจ้าของร้านขายเสื้อผ้าในตลาดในเทศบาล นำผ้าและแบบมาจ้างตัดเย็บ หรือรับเหมามาให้กลุ่มรับเหมาช่วงตัดเย็บอีกทอดหนึ่ง บ้างก็เป็นชาวต่างชาติที่ทำธุรกิจส่งออกนำผ้าพื้นเมือง และแบบมาจ้างตัดเย็บ โดยการศึกษาครั้งนี้มีกลุ่มเป้าหมายคือ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าแบบรับเหมาช่วงสองกลุ่มที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้าน ผู้รับเหมาของทั้งสองกลุ่มนี้เคยมีประสบการณ์ ในการเป็นลูกจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าในตัวอำเภอสันกำแพงมาก่อน

อีกเหตุผลหนึ่ง ที่เลือกหมู่บ้านทั้งสองเป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากลักษณะการผลิตของชุมชนยังมีลักษณะผสมผสานกันระหว่าง แรงงานเกษตรกรรม และแรงงานหัตถอุตสาหกรรมในทั้งเพศชาย และเพศหญิง กล่าวคือนอกเหนือจากแม่บ้านที่ตัดเย็บเสื้อผ้ารับเหมาช่วงแล้ว ยังมีงานแกะสลัก งานจักสานเครื่องหวาย ที่ทั้งหญิงและชายผลิตเพื่อขายส่งให้กับร้านค้าอีกด้วย ระหว่างที่เป็นฤดูทำนาโดยเฉพาะช่วงการดำนา แม่บ้านที่รับงานตัดเย็บเสื้อผ้ายังสามารถเจียดเวลามารับจ้างดำนาได้อีก คนหนุ่มสาวเป็นแรงงานในโรงงานแกะสลักไม้ เย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป ฯลฯ และความหลากหลายในอาชีพรับจ้างอื่น ๆ เช่นรับเหมาก่อสร้าง ค้าขาย

6 ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

6.1 ทำให้เข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของบทบาทผู้หญิงในการพัฒนาเศรษฐกิจของทุนนิยม (ส่วนที่เป็นการรับเหมาช่วง)

6.2 ทำให้ทราบว่าในสังคมของเพศหญิงนั้นระบบความสัมพันธ์พื้นฐานของสังคม เช่น ระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์ต่างตอบแทน มีความสำคัญต่อการจัดการการผลิต และการดำรงอยู่ของความเป็นกลุ่มก้อน ความเป็นชุมชน ซึ่งเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ผู้หญิงจะมีส่วนเกี่ยวข้องในฐานะเป็นแรงงาน และผู้ดำเนินการควบคู่ไปกับผู้ชายอย่างไม่อาจมองข้ามได้

6.3 เป็นประโยชน์สำหรับผู้ทำงานพัฒนา โดยเฉพาะองค์กรที่เน้นเรื่อง บทบาทและสถานภาพของผู้หญิง ในการทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์การเข้าร่วมทางเศรษฐกิจว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นมิได้มีแต่ด้านบวกตามที่คิดกันง่าย ๆ ว่า จะก่อให้เกิดรายได้ และนำมาซึ่งสถานภาพที่สูงขึ้นของผู้หญิงเท่านั้น แต่ผู้หญิงยังต้องใช้ศักยภาพของตนเองดิ้นรนอยู่ท่ามกลางการเอาเปรียบจากระบบแรงงานแบบรับเหมาช่วงในทุกวิถีทางเท่าที่จะคิดได้ และยังต้องการความสนับสนุน เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในฐานะผู้ผลิตและผู้ผลิตซ้ำแรงงานของสังคมอีกด้วย

7 การนำเสนอเนื้อหาวิทยานิพนธ์

บทที่ 1 เป็นบทนำ จะกล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจระดับมหภาค ว่ามีความสัมพันธ์อย่างไรกับการเข้าสู่กระบวนการผลิตของแรงงานในชนบท ซึ่งแรงงานเพศหญิงเป็นแรงงานหลักที่สำคัญในการผลิตเพื่อส่งออก ไม่เพียงแต่เป็นแรงงานทำการผลิตในโรงงานอุตสาหกรรมเท่านั้น หากแต่ยังขยายแทรกซึมเข้าไปในหมู่บ้านตามชนบท เพื่อเข้าถึงแรงงานหลากหลายประเภท หลายระดับฝีมือ ด้วยระบบการผลิตแบบรับเหมาช่วง ซึ่งผู้หญิงในชนบทเหล่านี้จะเป็นผู้รับจ้างทำงานอยู่ที่บ้านของตัวเอง คำถามที่นำมาสู่การศึกษาก็คือ เรื่องของการจัดการแรงงานของผู้หญิงที่อยู่ในระบบการผลิตแบบรับเหมาช่วง และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพของผู้หญิงซึ่งต้องทำงานหนักเพิ่มขึ้นจากเดิม จากนั้นจะระบุถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษา มีการทบทวนงานศึกษาและแนวคิดเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวข้องใน 3 ประเด็น คือ เรื่องเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิง ระบบรับเหมาช่วงในฐานะที่เป็นบริบทของความสัมพันธ์หญิงชาย และแนวคิดเกี่ยวกับงานและสถานภาพของผู้หญิง ส่วนกรอบคิดในการวิจัย จะแสดงถึงยุทธวิธีของผู้หญิงที่นำมาใช้ในระบบเครือข่าย และการมองเรื่องสิทธิอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่ผู้หญิงหามาได้ จะเป็นกรอบคิดหลักในการมองสถานภาพของผู้หญิง

บทที่ 2 เป็นการศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจของพื้นที่ศึกษา โดยเน้นความสำคัญของการผนวกแรงงานที่ทำการผลิตในภาคเกษตรเข้ากับการผลิตนอกภาคเกษตร และแสดงให้เห็นการขึ้นต่อเศรษฐกิจระดับมหภาคตามนโยบายรัฐของแรงงานในพื้นที่ศึกษา อันเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนที่กลายมาเป็นชุมชนชนเมืองใหญ่ จะแบ่งการนำเสนอออกเป็นสามช่วงเวลา คือ ช่วงที่หนึ่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 - 2514 ช่วงที่สองตั้งแต่ พ.ศ. 2515 - 2530 ช่วงที่สามตั้งแต่ พ.ศ. 2531 - 2541

บทที่ 3 เป็นการศึกษาการจัดการแรงงานของผู้หญิงในระบบรับเหมาช่วงในชุมชน ว่ากรณีงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปนั้นมีภูมิหลัง และการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่หลากหลายตามความต้องการของตลาดในแต่ละช่วงเวลา นอกจากนี้โครงสร้างของกลุ่มตัดเย็บ

เสื้อผ้าดังกล่าวก็มีลักษณะเฉพาะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแรงงานแต่ละประเภท การสร้างเครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงในสถานที่ทำงานจะมีความสัมพันธ์กับพื้นฐานความสัมพันธ์ดั้งเดิม คือความเป็นเครือญาติ และการเป็นคนในชุมชนเดียวกัน ยุทธวิธีที่ผู้หญิงนำมาปรับใช้ในการจัดการการแรงงาน จะอาศัยทั้งระบบอุปถัมภ์และระบบการจ้างงานแบบสมัยใหม่ผสมผสานกัน

บทที่ 4 จะกล่าวถึงยุทธวิธีที่ผู้หญิงใช้ในการสร้างเครือข่ายทางสังคม โดยวิเคราะห์จากภาพที่ปรากฏนอกเหนือจากสถานที่ทำงาน อันเป็นความสัมพันธ์ที่กว้างขวางออกไปถึงระดับความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงด้วยกันในชุมชน โดยมีการสร้างความสัมพันธ์ต่างตอบแทนระหว่างผู้หญิงด้วยกันเอง การตอกย้ำความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ การผสมผสานกันระหว่างเครือข่ายของเพศหญิงและเพศชายที่ปรากฏในงานเชิงการเมืองของชุมชน และการจัดหาทรัพยากรนอกครัวเรือนมาทำการผลิต ทั้งนี้ระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ต่างตอบแทนจะเป็นแกนกลางในการสร้างความผูกพันระหว่างคนในชุมชนและจัดสังกัดแรงงาน

บทที่ 5 จะศึกษาและวิเคราะห์ถึงสถานภาพของผู้หญิงที่ทำงานตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปในระบบรับเหมาช่วง โดยจะวิเคราะห์สถานภาพของผู้หญิงจากการนิยามตัวตนของพวกเธอเองภายใต้บริบททางสังคมที่พวกเธอกำลังประสบอยู่ และมองถึงสิทธิอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่ผู้หญิงหามาได้ ร่วมกับการมองรูปแบบความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนว่ามีลักษณะเช่นไร (แบบร่วมหัวจมท้าย หรือแบบเน้นการแลกเปลี่ยนมากกว่าการรวมกำลังทำการผลิต)

บทที่ 6 สรุปผลการศึกษา จะแสดงให้เห็นถึงด้านที่เป็น “ผู้กระทำ” ของผู้หญิงที่มีศักยภาพของการสร้างและจัดการเครือข่ายทางสังคมในลักษณะที่เป็นองค์รวม ไม่ได้แยกเฉพาะส่วนที่เป็นการสร้างความสัมพันธ์จากการทำงานรับจ้างที่ได้เงินเท่านั้น ซึ่งจะทำให้เข้าใจปัญหาในการพัฒนาสังคมว่าเป็นอย่างไร และทำให้เห็นอะไรเพิ่มขึ้นมาบ้างจากการจับประเด็นเครือข่ายทางสังคมและสถานภาพของผู้หญิง ในบริบทของสังคมที่กำลังขึ้นต่อการผลิตสินค้า และการจ้างงานนอกระบบ